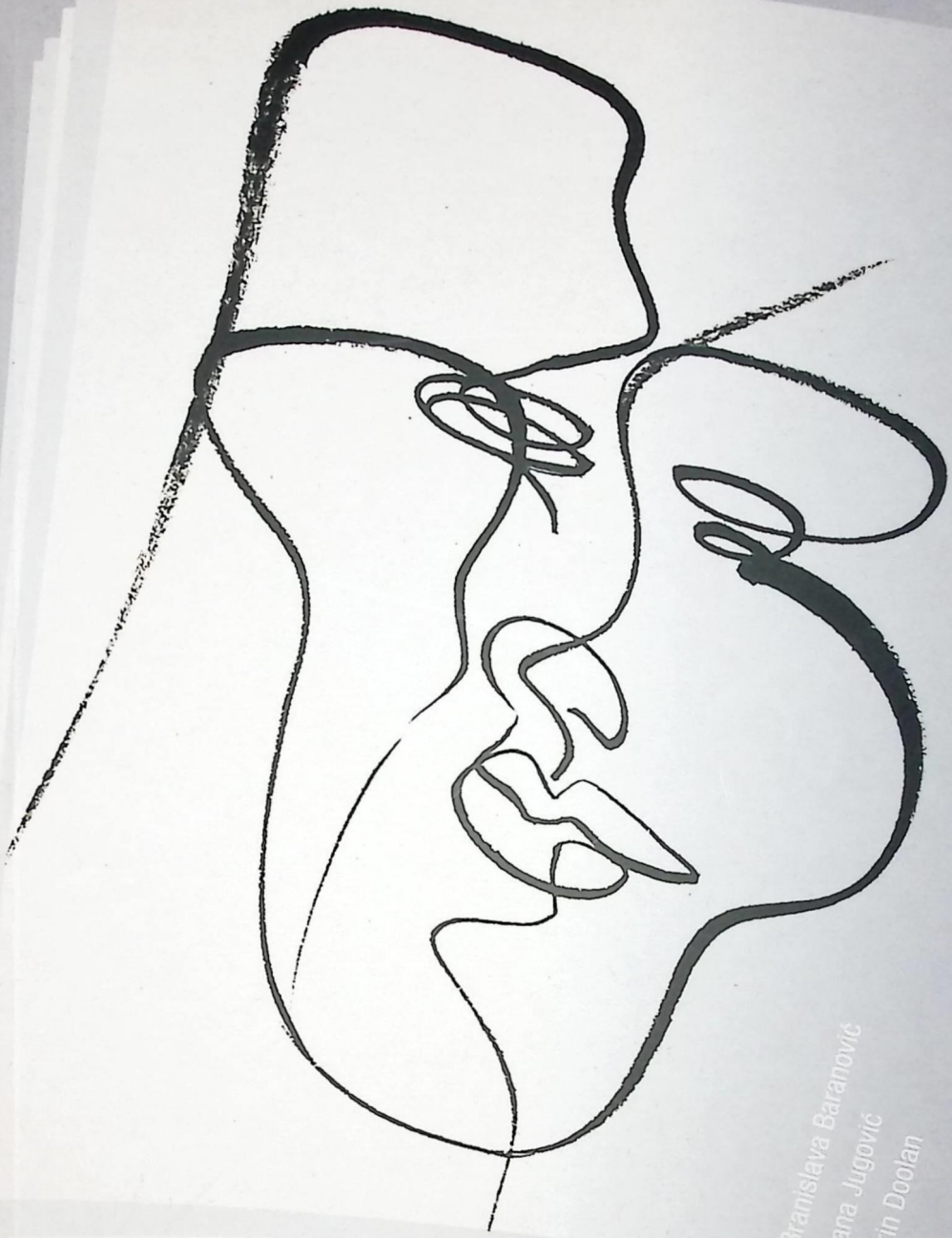

Branislava Baranović
Ivana Jugović
Karin Doolan

Kojega su roda čitanke iz književnosti?

IDIZ

VLADA
REPUBLIKE
HRVATSKE
ured za
ravnopravnost
spolova

Autorice:
Branislava Baranović, Ivana Jugović i Karin Doolan

Izdavač:
Institut za društvena istraživanja u Zagrebu

Za izdavača:
Vlasta Ilišin

© 2008. Institut za društvena istraživanja u Zagrebu

Sadržaj brošure temeljen je na rezultatima međunarodnog projekta:
Gender sensitive textbooks and classroom practice in the Balkan region

Projekt financirao:
Education Support Program – Open Society Institute

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 666248
ISBN 978-953-6218-39-4

Branislava Baranović
Ivana Jugović
Karin Doolan

KOJEGA SU RODA ČITANKE IZ KNJIŽEVNOSTI?

INSTITUT ZA DRUŠTVENA ISTRAŽIVANJA U ZAGREBU
CENTAR ZA ISTRAŽIVANJE I RAZVOJ OBRAZOVANJA
Zagreb, 2008.

Zahvaljujemo Institutu Otvoreno društvo na financiranju ovog istraživačkog projekta te Ministarstvu znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske i Uredu za ravnopravnost spolova Vlade Republike Hrvatske na pomoći u tiskanju ove publikacije i promociji rezultata istraživanja.

Također zahvaljujemo profesoricama Biserki Veljak, Antoniji Jelavić i Anastaziji Komljenović na trudu uloženom u analizu čitanki te profesoricama Mireli Barbaroši-Šikić i Marijani Češi iz Agencije za odgoj i obrazovanje za pomoć u organiziranju istraživanja s nastavnicima i nastavnicama.

Na posljetku se zahvaljujemo i nastavnicima i nastavnicama te učenicima i učenicama koji su uložili svoj trud u ispunjavanje upitnika za potrebe ovog istraživanja.

SADRŽAJ

Općenito o publikaciji i istraživanju 9

1. Rodna (ne)osjetljivost u hrvatskim čitankama književnosti 13
1.1. Istraživački ciljevi i metodologija istraživanja 13
1.2. Nalazi istraživanja 14
1.2.1. Osnovna obilježja analiziranih čitanki 14
1.2.2. Autorstvo čitanki i osnovnih tekstova 17
1.2.3. Autorstvo dodataka tekstu 18
1.2.4. Žene i muškarci u osnovnim tekstovima 20
1.3. Zaključak 31
1.3.1. Popis analiziranih čitanki 32

2. Rodna (ne)osjetljivost u hrvatskim čitankama književnosti i nastavnoj praksi – perspektiva nastavnika/ca 34
2.1. Istraživački ciljevi i metodologija 34
2.2. Nalazi istraživanja 36
2.2.1. Odgovori nastavnika/ca na pitanja koja se dotiču rodne (ne)osjetljivosti čitanki iz književnosti 36
2.2.2. Odgovori nastavnika/ca na pitanja koja se dotiču rodne (ne)osjetljivosti u nastavi 44
2.2.3. Što je rodna osjetljivost čitanki iz perspektive nastavnika i nastavnica? 46
2.3. Zaključak 50

3. Rodna (ne)osjetljivosti u čitankama i na nastavi hrvatskog jezika – učenička perspektiva 53
3.1. Istraživački ciljevi i metodologija 53
3.2. Nalazi istraživanja 54
3.2.1. Razgovori o rodnoj (ne)ravnopravnosti na nastavi hrvatskog jezika 54
3.2.2. Učeničke procjene načina prikazivanja ženskih i muških likova u čitankama iz hrvatskog jezika 57
3.2.3. Rodna (ne)jednakost na nastavi hrvatskog jezika 62
3.3. Zaključak 65

4. Komparacija rezultata istraživanja provedenih u različitim kontekstima 67
4.1. Komparacija čitanki 67
4.2. Komparacija rezultata upitnika za nastavnike/ce 69
4.3. Komparacija rezultata upitnika za učenike/ce 72

5. Preporuke 74
Popis literature 76
6. About the publication and conducted research 77
Conclusion 80
6.1. Conclusion on gender (in)sensitivity in Croatian literature textbooks 80
6.2. Conclusion on gender (in)sensitivity in Croatian literature textbooks and classroom practice from the teachers' perspective 81
6.3. Conclusion on gender (in)sensitivity in Croatian literature textbooks and classroom practice from the pupils' perspective 83
Recommendations 85

Općenito o publikaciji i istraživanju

Ova publikacija nastala je kao rezultat istraživanja provedenog u okviru regionalnog projekta *Rodno osjetljive čitanke i razredna praksa u regiji Balkana* (rujan 2005. – rujan 2007.). Cilj projekta bio je problematizirati pitanje rodne (ne)osjetljivosti čitanki književnosti i nastavne prakse u obveznom obrazovanju na osnovi rezultata empirijskih istraživanja. Dio projekta u kojem se ispitivala rodna osjetljivost u čitankama književnosti nastavljao se na istraživanje dr. sc. Branislave Baranović o prikazu žene u udžbenicima hrvatskog jezika i književnosti u osnovnim i srednjim školama provedeno krajem 1990.-ih[1]. ***Rodno osjetljivim čitankama*** smatraju se čitanke kod kojih je broj autora i autorica tekstova i dodataka tekstovima ujednačen, kod kojih su pitanja za diskusiju formulirana u oba roda ili se učenicima i učenicama obraćaju u neutralnoj formi, kod kojih su likovi prikazani na rodno nestereotipan način, te kod kojih se, u slučaju da postoje, stereotipni prikazi propituju popratnim pitanjima uz tekst.[2] S obzirom da se u ovom projektu pitanje rodne osjetljivosti u osnovnoškolskom obrazovanju željelo ispitati iz različitih perspektiva, drugi dio projekta odnosio se na ispitivanje rodne osjetljivosti na nastavi, tj. iz perspektive nastavnika i nastavnica, te učenika i učenica. Pod ***rodno osjetljivom nastavom*** podrazumijeva se nastava u kojoj nastavnici i nastavnice potiču razgovore o ravnopravnosti muškaraca i žena, kritički pristupaju rodno stereotipnim prikazima likova u udžbenicima, jednako se ponašaju prema djevojčicama i dječacima i ukazuju im da ih njihova rodna pripadnost ne smije kočiti u daljnjim izborima obrazovanja i karijere.

Teme koje su se u projektu istraživale aktualne su i važne za hrvatski obrazovni kontekst i uvođenje rodno osviještenih politika. Naime, jedan od ciljeva hrvatske nacionalne politike za promicanje ravnopravnosti spolova za razdoblje od 2006. do 2010. godine jest uvođenje rodno osjetljivog obrazovanja uz uklanjanje rodnih stereotipa iz udžbenika i nastavnih programa te sustavnu edukaciju o ravnopravnosti

[1] Baranović, B. (2000). *'Slika' žene u udžbenicima književnosti*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja – Zagreb.

[2] Smatramo da bi rodno neosjetljivi tekstovi koji imaju značajnu književnu vrijednost trebali biti uključeni u čitanke, no da je nužno da uz takve tekstove stoji kritički osvrt na njihov sadržaj iz rodne perspektive.

spolova za nositelje/nositeljice procesa na svim razinama sustava.[3] Stoga smatramo da bi rezultati i preporuke proizišle iz ovog projekta mogle biti korisne u kreiranju programa usavršavanja nastavnika/ca o pitanjima rodne ravnopravnosti, izradi rodno osjetljivog programa profesionalnog usmjeravanja učenika/ca te uvođenja izvannastavnih rodnih edukacijskih programa za osnovne i srednje škole koji se planiraju u okviru provedbe spomenute nacionalne politike.

Ovaj dvogodišnji istraživački projekt proveden je uz financijsku pomoć Instituta Otvoreno društvo, a realiziran je u suradnji sedam partnerskih institucija:

- Crna Gora – NVO Ženska akcija, Nikšić;
- Hrvatska – Institut za društvena istraživanja, Centar za istraživanje i razvoj obrazovanja, Zagreb;
- Republika Srpska (Bosna i Hercegovina) – Gender centar – Centar za jednakost i ravnopravnost polova Vlade Republike Srpske, Banja Luka;
- Federacija Bosne i Hercegovine – Centar Žena i društvo, Sarajevo;
- Srbija – HORA Grupa za emancipaciju žena, Valjevo;
- Vojvodina – Centar za rodne studije, Filozofski fakultet, Novi Sad;
- Kosovo – Centar za edukaciju, Fakultet za psihologiju, Priština.

Ciljevi pojedinih dijelova istraživanja su bili:

1. analizirati sadržaj čitanki hrvatskog jezika i književnosti za osnovne škole iz rodne perspektive te ispitati rodnu ujednačenost u autorstvu čitanki, njihovih tekstova te priloga[4],
2. ispitati kakvima nastavnici/e percipiraju čitanke hrvatskog jezika i književnosti za osnovnu školu te kakvo je njihovo mišljenje o rodnoj osjetljivosti na nastavi, te
3. ispitati koliko su učenici/ce osmih razreda svjesni/e stereotipnih prikaza likova u čitankama te koliko je interakcija na nastavi, prema njihovom mišljenju, rodno osjetljiva.

[3] Nacionalna politika za promicanje ravnopravnosti spolova za razdoblje od 2006. do 2010. godine (NN 114/06, http://www.nn.hr/clanci/sluzbeno/2006/2527.htm)

[4] Iako se rodna perspektiva u publikaciji odnosi na dihotomiju muško-žensko, autorice žele naglasiti da time ne žele podcijeniti kompleksnost rodnog određivanja.

Ovako koncipiran projekt omogućio je uvid u rodnu tematiku u obrazovanju u lokalnim kontekstima, komparaciju iskustava u različitim društvenim kontekstima, kao i usporedbu rodne osjetljivosti u osnovnoškolskim čitankama književnosti u dvije vremenske točke.

Publikacija je podijeljena u šest dijelova. Prvo poglavlje prikazuje rezultate rodne analize čitanki, drugo poglavlje daje prikaz rezultata istraživanja u kojem su sudjelovali nastavnici/e hrvatskog jezika i književnosti koji predaju u 8. razredima osnovnih škola, a treće poglavlje je temeljeno na rezultatima istraživanja u kojem su sudjelovali učenici/e 8. razreda. U svakom od navedenih poglavlja prikazani su istraživački ciljevi i metodologija, nalazi istraživanja te zaključak. U četvrtom poglavlju uspoređeni su rezultati istraživanja svih sedam partnerskih institucija iz različitih država, a u petom su poglavlju navedene preporuke o tome kako se rodna osjetljivost može poboljšati u obrazovnom sustavu. Posljednji dio publikacije sadrži opis istraživačkog projekta, zaključke i preporuke na engleskom jeziku.

Poglavlje 1 – Rodna (ne)osjetljivost u hrvatskim čitankama književnosti

Branislava Baranović

1.1. Istraživački ciljevi i metodologija istraživanja

Cilj analize bio je ispitati koliko su čitanke iz književnosti za osnovnu školu u Hrvatskoj rodno (ne)osjetljive. Analizirane su čitanke od prvog do osmog razreda (ukupno deset čitanki). Analiza je provedena primjenom za tu svrhu konstruirane istraživačke matrice. Rodnu analizu čitanki provele su članice projektnog tima iz Instituta za društvena istraživanja i analitičarke, nastavnice hrvatskog jezika i književnosti u osnovnoj školi (ukupno tri istraživačice i tri nastavnice) između prosinca 2005. i travnja 2006. godine. Članice projektnog tima i analitičarke koje su analizirale čitanke imale su redovite tjedne sastanke kako bi se osiguralo da svaka osoba koja provodi analizu slijedi istu metodologiju (npr. da bi se uskladio pristup i čitanje teksta), raspravilo probleme nastale tokom analize te prodiskutirale preporuke kako postići veću rodnu osjetljivost čitanki.

Analiza čitanki je provedena na dvije razine: (1) na razini osnovnog teksta i (2) na razini teksta u širem smislu. Osnovni tekst smo definirali kao tekstualni dio čitanke koji čini sadržajnu cjelinu s jasno označenim početkom i krajem, a sastoji se od različitih literarnih djela ili njihovih odlomaka kao što su npr: pjesme, priče, bajke, legende, romani itd. Tekst u širem smislu čine osnovni tekst i njegovi metodički prilozi ili dodaci (ilustracije, fotografije, interpretacije, zadaci i pitanja za učenike). Kako se u početnicama, za razliku od ostalih čitanki, pojavljuju ilustrirani tekstovi, tj. tekstovi koji umjesto verbalnog sadržaja imaju slikovni, takav tekst smo također tretirali kao osnovni tekst, a ne kao slikovni prilog. Osim toga, u početnicama se nalaze i tekstovi u koje su inkorporirane sličice (npr. rečenica se sastoji od riječi i sličica koje supstituiraju riječi). Takav tekst smo također tretirali kao osnovni tekst, a ne prilog.

Istraživačkom matricom analitički su obuhvaćeni sljedeći aspekti čitanki: 1. opće formalne osobine čitanki i njihove metodičke opremljenosti: površina osnovnih tekstova i njihovih metodičkih priloga, literarna forma i tematska struktura tekstova, zastupljenost teksto-

va iz hrvatske nacionalne književnosti i drugih književnosti, itd.; 2. rodna obilježja čitanki, tj. obilježja koja se odnose na prezentaciju i zastupljenost muškaraca i žena kao autora čitanki, tekstova, ilustracija, stereotipizacija ženskih i muških likova s obzirom na njihove porodične i profesionalne uloge, psihosocijalne osobine, vrijednosne sustave i sl.

Naš izvještaj je fokusiran na prikaz rezultata istraživanja koji se odnose na rodne aspekte analiziranih čitanki.

1.2. Rezultati istraživanja

1.2.1. Osnovna obilježja analiziranih čitanki

Na početku je važno navesti neka formalna obilježja analiziranih čitanki budući da ona čine konceptualni okvir u koji se smješta rasprava o njihovim rodnim karakteristikama.

Osnovna obilježja čitanki razlikuju se s obzirom na razred kojem su namijenjene.

Kada je riječ o broju i površini udžbeničkih tekstova, podaci u Tablici 1.1., upućuju da čitanke za niže razrede imaju veći broj tekstova (jedinica) nego čitanke za više razrede.

Tablica 1.1. Broj i površina tekstova u čitankama prema razredima

Razredi	Broj tekstova (N)	Površina tekstova u širem smislu* (M u cm^2)	Površina osnovnih tekstova** (M u cm^2)
Niži razredi (1–4)	445	953.0	299.3
Viši razredi (5–8)	380	807.8	296.5
Ukupno	825	886.1	298.0

* = površina tekstova s prilozima
** = površina tekstova bez priloga
M = aritmetička sredina

Iznenađuje podatak da je ovaj nesklad jednako vidljiv i kada je riječ o prosječnoj površini tekstova s prilozima ili dodacima (tekstovi u širem smislu) ($t = 4.71$, $df = 820$, $p < .001$). Tekstovi u čitankama za niže razrede imaju značajno veću površinu ($M = 953.0$ cm^2) u usporedbi

s čitankama za više razrede (M = 807.8 cm^2). Međutim, kad se uzme u obzir samo površina osnovnih tekstova (bez dodataka) nema statistički značajne razlike između ove dvije grupe čitanki (t = .15, df = 820, p = .881). Navedeno pokazuje da se u čitankama za niže razrede više pažnje posvećuje metodičkoj i vizualnoj prezentaciji osnovnih tekstova nego što je to slučaj s čitankama za više razrede, što je razumljivo budući da su ti tekstovi namijenjeni mlađoj učeničkoj populaciji.

Tablica 1.2. Oprema tekstova (metodički prilozi tekstu)

Oprema tekstova (Razredi 1–8)										
Fotografije/ Crteži		Inter-pretacije		Povijesni dokumenti		Nacionalni simboli		Pitanja i zadaci		Ukupni tekst
f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	N
672	81.5	115	14.0	17	2.1	7	0.8	746	90.4	825

f = frekvencija priloga
% = postotak priloga

Kada pogledamo kako su analizirane čitanke općenito opremljene metodičkim prilozima, može se reći da gotovo sve imaju pitanja i zadatke o tekstu namijenjene učenicima/cama, te različite vrste slikovnih priloga, dok su interpretacije osnovnih tekstova, povijesni dokumenti i nacionalni simboli osjetno manje zastupljeni (Tablica 1.2.).

Za analizu rodnih aspekata udžbenika bilo je važno istražiti tematsku strukturu tekstova jer ona pruža sadržajni i vrijednosni okvir za razumijevanje načina na koji su žene i muškarci prezentirani u čitankama. Tablica 1.3. prikazuje rezultate za dominantne teme u analiziranim tekstovima. Kao što je vidljivo iz ove tablice, teme kojima su se tekstovi bavili kategorizirali smo u nekoliko skupina: (1) život djeteta (djeca u različitim kontekstima, igrama, itd.), (2) priroda (godišnja doba, šume, polja, životinje, itd.), (3) intimni život (osjećaji, raspoloženja, itd.), (4) obiteljski život (vrsta obitelji, obiteljske uloge, odnosi između članova obitelji, itd.), (5) domoljublje (teme o domovini učenika/ca, ljubav prema vlastitom narodu, itd.), (6) religija (o Bogu, vjeri, svecima i njihovim životima, crkvenom životu i blagdanima itd.), (7) povijest (događaji, ličnosti, ratovi, itd.), (8) umjetnost (umjetnici, umjetnička djela itd.), (9) zvanja/zanimanja,

(10) društvo i politika (društveni položaj, društveni problemi, vlade, itd.) i (11) egzistencijalne teme (smisao života, položaj čovjeka u svijetu itd.). U kategoriju "ostale teme" uvrštene su one teme koje su bile dominantne u tekstu, a nisu pripadale niti jednoj od spomenutih 11 skupina tema. Prikupljeni podaci o učestalosti pojavljivanja dominantnih tema u čitankama prikazani su i rangirani prema prisutnosti pojedinih tema u analiziranim tekstovima.

Tablica 1.3. Dominantne teme u analiziranim tekstovima

Dominantne teme	Broj tekstova	%
1. Život djece	166	20.1
2. Priroda	158	19.2
3. Ostale teme	127	15.4
4. Egzistencijalne teme	65	7.9
5. Obiteljski život	59	7.2
6. Domoljublje	54	6.5
7. Intimni život (osjećaji, itd.)	52	6.3
8. Religija	30	3.6
9. Umjetnost	25	3
10. Rat	24	2.9
11. Društvo i politički život	22	2.7
12. Zvanja/ zanimanja	19	2.3
13. Društvene teme	10	1.2
14. Povijest	7	0.8
15. Nema dominantnih tema	7	0.8
Ukupno	825	100.0

Kao što se može zaključiti iz Tablice 1.3., većina tekstova u analiziranim čitankama govori o životu djece i prirodi, što je razumljivo ako imamo na umu obrazovne ciljeve čitanki za učenike/ce u dobi između 7 i 15 godina. Na skali rangova zatim slijede egzistencijalne teme, obiteljski život, domoljublje i intimni život (osjećaji i sl.), koje su dominantne teme u 6% do 8% testova. Druge teme su predstavljene u manje od 4% ukupnog broja tekstova. Iz rodne perspektive važno je da su obiteljski život i domoljubne teme relativno visoko

rangirane (dominantne teme u oko 7% tekstova), te da su religijske teme dominantne u 4% tekstova. Takvi rezultati ukazuju na promociju tradicionalnih vrijednosti u ranim godinama školovanja pa se može pretpostaviti da će se navedena tematska struktura i vrijednosni okvir odraziti na promociju tradicionalnih rodnih uloga i osobina ženskih i muških likova u čitankama.

1.2.2. Autorstvo čitanki i osnovnih tekstova

Podaci o spolu autora udžbenika pokazuju da su muškarci i žene jednako zastupljeni kao autori analiziranih čitanki. Međutim, ovaj podatak o autorstvu čitanki je zanimljiv po tome što pokazuje da su žene isključivo autorice čitanki za niže razrede dok su muškarci autori čitanki za više razrede (od deset čitanki, šest čitanki za niže razrede su napisale žene, a četiri čitanke za više razrede su napisali muškarci). To je primjer koji već na samom početku analize indicira stereotipno mišljenje da su žene više povezane s mlađom djecom nego muškarci.

Kada je riječ o autorstvu osnovnih tekstova (bez metodičkih priloga) u čitankama, podaci u Tablici 1.4. pokazuju da postoji statistički značajna razlika u zastupljenosti žena i muškaraca kao autora tekstova (χ^2 = 134.27, df = 2, p < .001). U čitankama za niže razrede muškarci i žene su podjednako zastupljeni kao autori tekstova (45% i 51%), dok su u višim razredima muškarci daleko češće zastupljeni (81% i 13%).

Tablica 1.4. Autori tekstova u čitankama prema rodu

Autori	Niži razredi		Viši razredi		Ukupno	
	f	%	f	%	f	%
Žene	225	51.0	49	12.9	274	33.4
Muškarci	197	44.7	309	81.3	506	61.6
Autor/ica nije naveden/a	19	4.3	22	5.8	41	5.0
Ukupno	441	100.0	380	100.0	821	100.0

f = frekvencija autora
% = postotak autora

1.2.3. Autorstvo metodičkih priloga uz tekst

Kao što je slučaj s autorstvom tekstova, muškarci su također značajno zastupljeniji od žena i kao autori metodičkih priloga tekstovima i to svih analiziranih vrsta dodataka ili priloga. Na primjer, ako pogledamo udio muškaraca i žena u autorstvu slikovnih priloga, vidljivo je da su muškarci gotovo tri puta više zastupljeni nego žene. Osim što su žene znatno rjeđe od muškaraca autori slikovnih priloga u obje grupe čitanki (čitanke za niže razrede i za više razrede), važno je napomenuti i to da se njihov udio u autorstvu ovih, inače brojnih, priloga znatno smanjuje u čitankama za više razrede (Tablica 1.5.).

Tablica 1.5. Autori vizualnih priloga prema spolu

Autori	Niži razredi		Viši razredi		Ukupno	
	f	%	f	%	f	%
Žene	96	29.4	27	7.8	123	18.3
Muškarci	209	63.9	176	51.0	385	57.3
Žene i muškarci	0	0.0	6	1.7	6	0.9
Autor/ica nije naveden/a	22	6.7	136	39.4	158	23.5
Ukupno	327	100.0	345	100.0	672	100.0

f = frekvencija autora
% = postotak autora

Dominacija muškaraca je vidljiva i kada je riječ o spolu likova u metodičkim prilozima. Tako na primjer podaci o rodnoj strukturi slikovnih priloga upućuju da se muški likovi u njima pojavljuju dvostruko češće od ženskih (35% muškaraca u odnosu na 16% žena). Nerazmjer u zastupljenosti muških i ženskih likova u drugim vrstama priloga je čak i veći. Od 115 interpretacija koje komentiraju ili objašnjavaju osnovne tekstove samo 10% njih govori o ženama, dok ih 62% govori o muškarcima. U usporedbi s muškarcima, žene se puno rjeđe spominju i u povijesnim dokumentima koji stoje uz osnovne tekstove. Zapravo, one se javljaju samo u jednom dokumentu i to zajedno s muškarcima. U isto vrijeme muškarci se spominju u šest dokumenata. Iako se povijesni dokumenti rijetko javljaju u čitankama, važno je reći da se žene

u njima ne pojavljuju, kao da nikada nisu imale nikakvu povijesnu ulogu ili važnost u prošlosti.

Kad se gleda iz rodne perspektive kako se pitanja i zadaci o tekstu iz čitanke obraćaju učeniku/ci, mogu se uočiti dva važna nalaza. Prvi govori o tome da je u ovim, najučestalijim dodacima tekstu (90.4% teksta ima navedene priloge), upotreba riječi ženskog roda u obraćanju učenicima manje zastupljena u odnosu na upotrebu muškog roda (Tablica 1.6.).

Tablica 1.6. Rodne forme u pitanjima i zadacima uz tekst namijenjenim učenicima

Rod u kojem se pitanjem obraća učenicama/učenicima	Frekvencija tekstova	% tekstova
Ne može se odrediti	692	92.8
Muški i ženski rod	26	3.5
Muški rod	23	3.1
Ženski rod	5	0.7
Ukupno	746	100.0

Napomena: Tekstovi bez pitanja i zadataka za učenike/ce su izostavljeni.

Međutim, drugi nalaz ukazuje da je većina pitanja za učenike/ce postavljena u impersonalnom obliku tj. da se ne može odrediti u kojem su rodu pitanja postavljena (93% ukupnog broja pitanja). Ipak, važan je podatak da su za 3.5% tekstova, pitanja i zadaci formulirana u oba roda: ženskom i muškom. No, analiza čitanki provedene 1999. godine pokazuje da su u jednoj čitanci koja se koristila u osnovnim školama 1990.-ih godina, pitanja i zadaci također bili formulirani u muškom i ženskom rodu (Baranović, 2000:59–61)[5]. Iako se pojavljuju u

[5] Navedeno istraživanje je provedeno 1999. godine na čitankama za osnovno obrazovanje (od prvog do osmog razreda), koje je izdao isti izdavač (Školska knjiga) kao i čitanke analizirane u sadašnjem istraživanju (2006. – 2007.). Čitanke su analizirane pomoću gotovo iste istraživačke matrice (u novoj matrici preformulirano je nekoliko pitanja), a osobe koje su vršile analizu imale su podjednako radno iskustvo kao i osobe u sadašnjem projektu. Štoviše, neke od njih su sudjelovale u oba projekta. Za više pojedinosti o istraživačkoj metodologiji korištenoj pri analizi čitanki provedenoj 1999. godine pogledati Baranović, 2000:37–45.

malom broju slučajeva, ovo su važna iskustva koja treba istaknuti kao dobre primjere razvoja rodno osjetljivih udžbenika.

1.2.4. Žene i muškarci u osnovnim tekstovima

Jedan od istraživačkih zadataka naše analize bio je ustanoviti koliko se često muškarci i žene pojavljuju u osnovnim tekstovima. Slično kao i kod prisutnosti muških i ženskih likova u prilozima tekstu, muški likovi su se uvjerljivo učestalije od ženskih likova pojavljivali i u osnovnim tekstovima. Preciznije, muškarci su glavni likovi u 61% osnovnih tekstova, dok su žene u 30%. Samo su u 9% tekstova muškarci i žene podjednako prisutni kao glavni likovi.

Kako čitanke portretiraju muške i ženske likove? Prenose li svojim čitateljima/cama stereotipnu sliku muškaraca i žena ili se prema njima odnose bez predrasuda? Na ova i slična pitanja koja govore o tome kako su prezentirani ženski i muški likovi u čitankama pokušali smo odgovoriti prije svega kroz analizu psihosocijalnih osobina, profesionalnih i obiteljskih uloga koje se u tekstovima pripisuju muškim i ženskim likovima.

Kada je riječ o osobinama likova, pokušali smo identificirati pozitivne i negativne osobine koje se pretežno odnose na ženske i muške likove. Tablica 1.7. pokazuje postotke i rangove deset najčešće spominjanih pozitivnih osobina žena (cjelokupna lista se sastoji od trideset identificiranih osobina). Prema podacima prikazanim u Tablici 1.7., žene su najčešće opisane kao osjećajne/suosjećajne, inteligentne/pametne, aktivne/poduzetne, dobronamjerne, drage/ljubazne, odane i nježne (najčešće spominjane osobine i u nižim i u višim razredima).

Kad se osobine ženskih likova usporede s osobinama koje se pretežno pripisuju muškim likovima, pokazuje se da su one prilično slične. Naime, čini se da obje grupe dijele većinu osobina koje smo identificirali. Spomenimo samo neke od njih: aktivan-a/poduzetan-a, osjećajan-a/suosjećajan-a, drag-a/ljubazan-a, inteligentan-a/pametan-a, dobronamjeran-a, razuman-a, kreativan-a (Tablica 1.7. i Tablica 1.8.).

Međutim, iznenađujući je nalaz da su nastavnici/e koji su sudjelovali u istraživanju različito percipirali osobine ženskih i muških likova u čitankama, nego što pokazuju rezultati analize samih čitanki. Sudeći prema podacima o nastavničkim procjenama osobina muških i ženskih likova u čitankama, nastavnici/e češće percipiraju muške likove kao 'stereotipno' muške, a ženske likove kao 'stereotipno' ženske[6]. Navedeno ukazuje da nastavnici/e doživljavaju likove u čitankama na više stereotipan način nego što ih čitanke stvarno prikazuju.

Tablica 1.7. Pozitivne osobine ličnosti koje se pretežno vežu uz ženske likove

Osobina ličnosti	Niži razredi		Osobina ličnosti	Viši razredi	
	f	%		f	%
1. Osjećajna/suosjećajna	36	15.2	1. Osjećajna/suosjećajna	45	12.7
2. Znatiželjna	30	12.7	2. Razumna	28	7.9
3. Inteligentna/pametna	28	11.8	3. Aktivna/ poduzetna	24	6.8
4. Aktivna/poduzetna	21	8.9	4. Dobronamjerna	23	6.5
5. Draga/ljubazna	17	7.2	5. Draga/ ljubazna	22	6.2
6. Nježna	16	6.7	6. Darežljiva	15	4.2
7. Kreativna	8	3.4	7. Buntovna	13	3.7
8. Religiozna	8	3.4	8. Inteligentna/pametna	13	3.7
9. Odana	8	3.4	9. Odana	13	3.7
10. Pažljiva	8	3.4	10. Nježna	12	3.4
11. Ostale osobine	57	24.0	11. Ostale osobine	147	41.4
Ukupno	237	100.0	Ukupno	355	100.0

f = frekvencija identificiranih osobina ličnosti
% = postotak identificiranih osobina ličnosti
Napomena. Budući da se u jednom tekstu može identificirati više od jedne osobine ličnosti, frekvencija osobina nije jednaka broju tekstova u kojima se pojavljuju.

No, prema nalazima analize čitanki postoje neke osobine – stereotipi koji su isključivo vezani uz ženske likove, kao što su: znatiželjna, nježna, religiozna, odana, i pažljiva. Jednako tako postoje neke osobine koje se mogu smatrati muškim stereotipima, a vezani su samo

[6] Nastavničke percepcije osobina ženskih i muških likova prikazane su u Poglavlju 2.

uz muške likove kao što su npr: hrabar, ponosan, razuman i pokazuje osobine vođe.

Tablica 1.8. Pozitivne osobine ličnosti koje se pretežno vežu uz muške likove

Osobina ličnosti	Niži razredi		Osobina ličnosti	Viši razredi	
	f	%		f	%
1. Aktivan/poduzetan	61	15.5	1. Aktivan/poduzetan	58	9.2
2. Osjećajan/suosjećajan	50	12.7	2. Inteligentan/pametan	55	8.7
3. Drag/ljubazan	42	10.7	3. Osjećajan/suosjećajan	46	7.3
4. Inteligentan/pametan	41	10.4	4. Dobronamjeran	34	5.4
5. Dobronamjeran	26	6.6	5. Hrabar	34	5.4
6. Hrabar	21	5.3	6. Ponosan	28	4.4
7. Susretljiv	17	4.3	7. Razuman	28	4.4
8. Kreativan	16	4.1	8. Pokazuje kvalitete vođe	27	4.3
9. Marljiv	16	4.1	9. Vješt	23	3.6
10. Miran	14	3.6	10. Darežljiv	22	3.5
11. Ostale osobine	90	22.8	11. Ostale osobine	276	43.7
Ukupno	394	100.0	Ukupno	631	100.0

f = frekvencija identificiranih osobina ličnosti
% = postotak identificiranih osobina ličnosti
Napomena. Budući da se u jednom tekstu može prepoznati više od jedne osobine ličnosti, frekvencija osobina nije jednaka broju tekstova u kojima se pojavljuju.

Za razliku od pozitivnih osobina ličnosti, negativne osobine koje se u čitankama pripisuju muškim i ženskim likovima čine se više stereotipnima. Žene su većinom prikazane kao: svadljive, lažljive, zbunjene, plašljive, nemarne, dok su muški likovi opisani kao nasilni, agresivni, bezosjećajni, sebični, arogantni, itd. Ponovno, u isto vrijeme možemo naći priličan broj osobina (Tablica 1.9. i Tablica 1.10.) koje su zajedničke objema grupama, što ukazuje na to da je "nagrižen" tradicionalan način prikazivanja žena i muškaraca u dihotomnim kategorijama.

Tablica 1.9. Negativne osobine ličnosti koje se pretežno vežu uz ženske likove

Osobina ličnosti	Niži razredi		Osobina ličnosti	Viši razredi	
	f	%		f	%
1. Svadljiva	9	12.5	1. Lažljiva	11	11.7
2. Nasilna	8	11.1	2. Bezosjećajna	7	7.4
3. Bezosjećajna	7	9.7	3. Nemarna	6	6.4
4. Sebična	7	9.7	4. Sklona porocima	6	6.4
5. Zbunjena	6	8.3	5. Besramna	5	5.3
6. Plašljiva	6	8.3	6. Nepopustljiva	5	5.3
7. Lažljiva	4	5.6	7. Arogantna	5	5.3
8. Nespretna	3	4.2	8. Glupa/nesnalažljiva	5	5.3
9. Neuredna	3	4.2	9. Zlobna	5	5.3
10. Arogantna	3	4.2	10. Nevjerna	4	4.3
11. Ostale osobine	16	22.2	11. Ostale osobine	35	37.2
Ukupno	72	100.0	Ukupno	94	100.0

f = frekvencija identificiranih osobina ličnosti
% = postotak identificiranih osobina ličnosti
Napomena. Budući da se u jednom tekstu može identificirati više od jedne osobine ličnosti, frekvencija osobina nije jednaka broju tekstova u kojima se pojavljuju.

Tablica 1.10. Negativne osobine ličnosti koje se pretežno vežu uz muške likove

Osobina ličnosti	Niži razredi		Osobina ličnosti	Viši razredi	
	f	%		f	%
1. Agresivan	35	18.2	1. Bezosjećajan	28	9.1
2. Zloban	27	14.1	2. Nasilan	28	9.1
3. Svadljiv	17	8.8	3. Arogantan	18	5.8
4. Sebičan	15	7.8	4. Ohol	15	4.9
5. Nepopustljiv	9	4.7	5. Lažljiv	15	4.9
6. Lažljiv	8	4.2	6. Nepopustljiv	15	4.9
7. Arogantan	8	4.2	7. Sebičan	15	4.9
8. Prilično glup/zbunjen	8	4.2	8. Hvalisav	14	4.5
9. Ohol	7	3.6	9. Zloban	13	4.2
10. Nepravedan	7	3.6	10. Nemaran	12	3.9
11. Ostale osobine	51	26.6	11. Ostale osobine	135	43.8
Ukupno	192	100.0	Ukupno	308	100.0

f = frekvencija prepoznatih osobina ličnosti
% = postotak prepoznatih osobina ličnosti
Napomena. Budući da se u jednom tekstu može prepoznati više od jedne osobine ličnosti, frekvencija osobina nije jednaka broju tekstova u kojima se pojavljuju.

Podaci o profesionalnim ulogama ženskih i muških likova prikupljeni su na jednak način kao i podaci o osobinama ličnosti. Osobe koje su provodile analizu imale su zadatak upisati frekvenciju pojavljivanja svakog zanimanja koje se nalazilo na listi zanimanja sastavljenoj za ovu namjenu. Postoci i pripadajući rangovi prvih deset zanimanja ženskih likova na rang listi prikazani su u Tablici 1.11., a za muške likove u Tablici 1.12.

Tablica 1.11. Profesionalne uloge ženskih likova

Profesionalna uloga	Niži razredi		Profesionalna uloga	Viši razredi	
	f	%		f	%
1. Učiteljica predmetne nastave	29	21.3	1. Učiteljica razredne nastave	32	21.6
2. Učenica	27	19.9	2. Medicinska sestra	19	12.8
3. Učiteljica razredne nastave	18	13.2	3. Učenica	16	10.8
4. Kućanica	12	8.8	4. Odvjetnica	15	10.1
5. Športašica	10	7.4	5. Poljoprivrednica	13	8.8
6. Državnica/Princeza	9	6.6	6. Državnica/Princeza	10	6.8
7. Spisateljica	7	5.1	7. Učiteljica predmetne nastave	6	4.1
8. Nejasno	6	4.4	8. Zabavljačica (pjevačica, glumica, balerina, skladateljica)	5	3.4
9. Medijska ličnost (novinarka, voditeljica)	3	2.2	9. Nejasno	4	2.7
10. Seljanka	3	2.2	10. Radnica	3	2.0
11. Ostale uloge	12	8.8	11. Ostale uloge	25	16.9
Ukupno	136	100.0	Ukupno	148	100.0

f = frekvencija identificiranih zanimanja
% = postotak identificiranih zanimanja
Napomena. Budući da se u jednom tekstu može identificirati više od jednog zanimanja, frekvencija zanimanja nije jednaka broju tekstova u kojima se pojavljuju.

Kao što se vidi iz podataka prikazanih u Tablici 1.11., ženski likovi se u obje grupe čitanki (za niže i za više razrede) pojavljuju kao učite-

ljice, učenice, seljanke i zabavljačice, ali su one i državnice/princeze, odvjetnice, spisateljice i novinarke kao i voditeljice. U čitankama za niže razrede, viši rang zauzima kućanica, dok je to u čitankama za više razrede medicinska sestra.

Neke od spomenutih zanimanja vezanih uz ženske likove nalaze se i među deset najčešće identificiranih zanimanja koja se pripisuju muškim likovima: državnik/princ, učitelj, učenik, zabavljač, pisac, novinar i voditelj (Tablica 1.12.). Važno je spomenuti da muški likovi, za razliku od ženskih likova imaju sljedeće profesionalne uloge: vojni dužnosnik, obrtnik, umjetnik, liječnik, policajac, inspektor, i sl. Indikativno je da kod muških likova vojni dužnosnik i državnik/princ zauzimaju prva mjesta na rang listi, dok je to kod ženskih likova učiteljica. Sa stajališta stereotipnog prikaza muškaraca i žena također je interesantan i podatak da se muški likovi pojavljuju kao liječnici, a ženski kao medicinske sestre čime se zapravo učenicima/ama šalje poruka o višoj poziciji muškaraca u profesionalnoj hijerarhiji.

Općenito govoreći podaci pokazuju da su unatoč postojanju zajedničkih zanimanja, profesionalne uloge ženskih i, osobito, muških likova i u ovim čitankama prikazane na stereotipan način. Zanimljivo je da je nastavnička percepcija profesionalnih uloga spominjanih u čitankama čak više rodno stereotipna nego što je njihova percepcija ličnih osobina muškaraca i žena. Naime, ako pogledamo nastavničku percepciju profesionalnih uloga, možemo vidjeti da se zanimanja koja se najčešće pripisuju muškim i ženskim likovima mogu smatrati tipično muškim i tipično ženskim. Primjerice, muškarci su najčešće pomorci, vojni dužnosnici, vladari, političari, policajci, inženjeri, upravitelji, suci, znanstvenici itd., dok su žene: domaćice, krojačice, medicinske sestre, kuharice, prodavačice, učiteljice, tj. ona zanimanja koja uključuju razne vrste usluga i brige o ljudima.[7]

Prikazujući zaključno način na koji su muškarci i žene prezentirani kroz pripisane im osobine ličnosti i zanimanja, zanimalo nas je postoji li kakav napredak u sadašnjim čitankama u odnosu na čitanke iz 1990.-ih. Iako na ovo pitanje nije moguće dati jednoznačan odgovor (uvijek mogu postojati neslaganja oko toga mogu li se određene

[7] Nastavničke percepcije profesionalnih uloga ženskih i muških likova također su opširnije prikazane u Poglavlju 2.

osobine ili zanimanja smatrati tipično muškima ili ženskima), može se reći da se u novijim čitankama povećao broj psihosocijalnih osobina i zanimanja koja su pripisuju i muškarcima i ženama. Ukratko, unatoč činjenici da su novije čitanke i dalje rodno stereotipne, možemo ovu razliku smatrati napretkom u konstrukciji rodova u čitankama, tj. u prevladavanju rigidnih tradicionalnih podjela osobina i profesionalnih uloga na ženske i muške (Baranović, 2000:78–94).

Tablica 1.12. Profesionalne uloge muških likova

Profesionalna uloga	Niži razredi		Profesionalna uloga	Viši razredi	
	f	%		f	%
1. Državnik/Princ	81	22.1	1. Vojni dužnosnik	56	8.0
2. Student	68	18.5	2. Državnik/Princ	50	7.1
3. Obrtnik	38	10.3	3. Umjetnik/Fotograf	50	7.1
4. Poljoprivrednik	33	9.0	4. Estradna zvijezda (pjevač, glumac, plesač, skladatelj)	46	6.6
5. Estradna zvijezda (pjevač, glumac, plesač, skladatelj)	24	6.5	5. Pisac	41	5.9
6. Učitelj predmetne nastave	13	3.5	6. Student	38	5.4
7. Prodavač	12	3.3	7. Poljoprivrednik	35	5.0
8. Liječnik	9	2.5	8. Policajac	31	4.4
9. Učitelj razredne nastave	9	2.5	9. Obrtnik	30	4.3
10. Medijska ličnost (novinar, voditelj)	8	2.2	10. Inspektor	26	3.7
11. Ostale uloge	72	19.6	11. Ostale uloge	297	42.4
Ukupno	367	100.0	Ukupno	700	100.0

f = frekvencija identificiranih zanimanja
% = postotak identificiranih zanimanja
Napomena. Budući da se u jednom tekstu može prepoznati više od jednog zanimanja, frekvencija zanimanja nije jednaka broju tekstova u kojima se pojavljuju.

Analizirali smo i vrijednosne sustave muških i ženskih likova prikazanih u čitankama. Podaci o vrijednostima su također prikazani i

rangirani prema učestalosti pojavljivanja pojedinih vrijednosti u analiziranim tekstovima. I u ovom slučaju fokus analize je na prvih deset najčešće spominjanih vrijednosti pripisanih ženskim i muškim likovima (Tablica 1.13. i Tablica 1.14.). Kada pogledamo nalaze koji se odnose na vrijednosti vezane uz ženske i muške likove, možemo uočiti sličnosti i razlike između ove dvije grupe vrijednosti, kao i unutar svake grupe, s obzirom na razred kojem su čitanke namijenjene.

Tablica 1.13. Vrijednosti ženskih likova

Vrijednost	Niži razredi		Vrijednost	Viši razredi	
	f	%		f	%
1. Djeca	21	21.2	1. Djeca	56	19.3
2. Obitelj	15	15.2	2. Obitelj	19	6.6
3. Obrazovanje i znanje	12	12.1	3. Vjerski život	18	6.2
4. Tradicionalizam	9	9.1	4. Ljubav	16	5.5
5. Vjerski život	9	9.1	5. Zajedništvo	15	5.2
6. Ljubav	8	8.1	6. Domoljublje	12	4.1
7. Moć	8	8.1	7. Ljudska prava i slobode	10	3.4
8. Prijateljstvo	4	4.0	8. Izgradnja mira	10	3.4
9. Jednakost	3	3.0	9. Osobna sloboda	10	3.4
10. Domoljublje	3	3.0	10. Dobri odnosi s drugima	10	3.4
11. Ostale vrijednosti	7	7.1	11. Ostale vrijednosti	114	39.3
Ukupno	99	100.0	Ukupno	290	100.0

f = frekvencija identificiranih vrijednosti
% = postotak identificiranih vrijednosti
Napomena. Budući da se u jednom tekstu može identificirati više od jedne vrijednosti, frekvencija vrijednosti nije jednaka broju tekstova u kojima se pojavljuju.

Što se tiče vrijednosti koje su pretežno vezane uz ženske likove, podaci govore da su u čitankama i za niže i za više razrede prevladavajuće vrijednosti žena: djeca i obitelj (nalaze se na vrhu rang ljestvice: rang 1 i rang 2). Odmah nakon njih slijede obrazovanje i znanje, tradicionalizam, vjerski život i ljubav. Važno je napomenuti da većina spomenutih vrijednosti (iznimka su obrazovanje i znanje) pripadaju patrijarhalnom sustavu vrijednosti što potvrđuje već uočen tradicionalni pristup čitanki ženama.

Tablica 1.14. Vrijednosti muških likova

Vrijednost	Niži razredi		Vrijednost	Viši razredi	
	f	%		f	%
1. Ljubav	46	22.2	1. Domoljublje	59	11.8
2. Obrazovanje i znanje	27	13.0	2. Ljubav	33	6.6
3. Djeca	20	9.7	3. Vjerski život	28	5.6
4. Obitelj	19	9.2	4. Dobri odnosi s drugima	26	5.2
5. Prijateljstvo	15	7.2	5. Okoliš	25	5.0
6. Profesionalni ugled i uspjeh	11	5.3	6. Osobna sloboda	21	4.2
7. Okoliš	10	4.8	7. Rad	21	4.2
8. Moć	8	3.9	8. Djeca	20	4.0
9. Domoljublje	7	3.4	9. Nacionalna pripadnost	19	3.8
10. Vjerski život	6	2.9	10. Prijateljstvo	19	3.8
11. Ostale vrijednosti	38	18.4	11. Ostale vrijednosti	230	45.9
Ukupno	207	100.0	Ukupno	501	100.0

f = frekvencija identificiranih vrijednosti
% = postotak identificiranih vrijednosti
Napomena. Budući da se u jednom tekstu može identificirati više od jedne vrijednosti, frekvencija vrijednosti nije jednaka broju tekstova u kojima se pojavljuju.

Kada usporedimo vrijednosti ženskih likova s vrijednostima koje su pripisane muškim likovima, vidljivo je da imaju sličnu strukturu, dijeleći vrijednosti kao što su: ljubav, djeca, obitelj, vjerski život, prijateljstvo, domoljublje, obrazovanje i znanje, te moć. Ono po čemu se razlikuju je hijerarhija vrijednosti. Naime, vrijednosti koje se najčešće povezuju s ženskim likovima, odnosno koje imaju najviši status na rang ljestvici "ženskih" vrijednosti, su djeca i obitelj, dok se uz muške likove najčešće vežu ljubav, domoljublje, obrazovanje i znanje. Iako već i ova razlika ukazuje na stereotipnu diobu vrijednosti na ženske i muške vrijednosti, ona je očitija ako pogledamo vrijednosti koje su pripisane samo muškim likovima i samo ženskim likovima. Primjerice, vrijednosti muških likova su rad, profesionalan ugled i uspjeh, nacionalna pripadnost, a ženskih tradicionalizam, zajedništvo i vrijednosti koje pokazuju socijalnu osjetljivost (brigu za druge): solidarnost i ljudska prava. Ukratko, iako je u čitankama narušena tradicionalna

dioba vrijednosti na muške i ženske, vrijednosti ženskih likova su još uvijek primarno fokusirane na privatnu sferu (djeca i obitelj), a vrijednosti muških likova na profesionalni život i javnu sferu. Pri tome je važno napomenuti da vrijednosti i muškaraca i žena inkliniraju tradicionalnom vrijednosnom sustavu (obitelj, djeca, vjerski život, domoljublje i sl.).

Tablica 1.15. Obiteljske uloge

Uloga	Niži razredi		Uloga	Viši razredi	
	f	%		f	%
1. Majka	273	23.4	1. Majka	206	28.0
2. Otac	252	21.6	2. Otac	119	16.2
3. Sin	215	18.4	3. Sin	92	12.5
4. Djed	101	8.7	4. Baka	54	7.3
5. Baka	97	8.3	5. Kći	42	5.7
6. Kći	72	6.2	6. Djed	41	5.6
7. Unuka	35	3.0	7. Supruga	32	4.4
8. Sestra	33	2.8	8. Brat	30	4.1
9. Brat	32	2.7	9. Ostali rođaci	28	3.8
10. Unuk	15	1.3	10. Sestra	21	2.9
11. Ostale uloge	42	3.6	11. Ostale uloge	70	9.5
Ukupno	1167	100.0	Ukupno	735	100.0

f = frekvencija identificiranih obiteljskih uloga
% = postotak identificiranih obiteljskih uloga
Napomena. Budući da se u jednom tekstu može identificirati više od jedne obiteljske uloge, frekvencija obiteljskih uloga nije jednaka broju tekstova u kojima se pojavljuju.

Važna dimenzija u konstrukciji modela rodnih uloga u čitankama jesu njihove obiteljske uloge. U Tablici 1.15. prikazane su frekvencije najčešće spominjanih porodičnih uloga muških i ženskih likova. Iz podataka je evidentno da je u čitankama najviše pozornosti pridano ulozi majke, osobito u čitankama za više razrede. Navedeno upućuje da su u čitankama žene često prikazane kao majke, što otvara pitanje da li im čitanke pridaju dovoljno pažnje kao individuama sa njihovim specifičnim interesima i sposobnostima ili ih reduciraju na ulogu maj-

ke kao njihovu glavnu karakteristiku. No, kada pogledamo podatke o prisutnosti sinova i kćeri u čitankama, vidljivo je da čitanke veću pozornost pridaju muškim likovima, tj. sinovima, a ne kćerima. Apostrofiranje sinova nasuprot kćeri uklapa se u tradicionalni vrijednosni sustav i zapravo je logično za stereotipni pristup rodnim ulogama. U kontekstu stereotipnog pristupa rodnim ulogama razumljiv je i podatak koji ukazuje da se bake češće pojavljuju u čitankama nego djedovi. Naime, češće pojavljivanje baki se može pripisati tradicionalnom viđenju njihove veće povezanosti sa unucima u odnosu na djedove. Gledan zajedno s prethodno navedenim nalazima, ovaj nalaz svjedoči konzistentnost čitanki u stereotipnom prikazivanju žena i muškaraca.

Tablica 1.16. Bračni status ženskih i muških likova

Bračni status	Niži razredi			Bračni status	Viši razredi		
	f				f		
	Žene	Muškarci	Žene i muškarci		Žene	Muškarci	Žene i muškarci
1. Samac	0	0	1	1. Samac	3	3	3
2. Obitelj bez djece	0	0	5	2. Obitelj bez djece	1	1	9
3. Obitelj s djecom	4	8	37	3. Obitelj s djecom	2	2	38
4. Izvanbračna zajednica	0	0	0	4. Izvanbračna zajednica	1	1	1
5. Razveden/-a	0	0	0	5. Razveden/-a	2	2	0
6. Udovac/-ica	0	0	0	6. Udovac/-ica	4	4	0
Ukupno	4	8	43	Ukupno	13	13	51

Napomena: Frekvencija (f) identificiranih bračnih statusa žena i muškaraca u tekstovima prikazana je u tri kategorije: 1. samo ženski likovi; 2. samo muški likovi i 3. zajedno ženski i muški likovi.

Iz prikaza bračnog statusa muškaraca i žena (Tablica 1.16.) je vidljivo da je u čitankama dan veći prioritet bračnom statusu žena i muškaraca nego ostalim formama obiteljskog života. Štoviše, čitanke za

niže razrede uopće ne pokrivaju izvanbračnu zajednicu niti razvedene obitelji, dok ih čitanke za više razrede obrađuju vrlo rijetko. Općenito se može reći da je preferirani stil života obitelj s djecom, što indicira da je riječ o promociji tradicionalnih formi bračnog statusa muškaraca i žena kao poželjnog modela ponašanja učenika u odrasloj dobi.

Zanimljivo je da u tom smislu današnje čitanke nisu napredovale u usporedbi s čitankama iz 1990.-ih, koje su također apostrofirale obitelj s djecom (Baranović, 2000). Ova kontinuirana promocija uloge žene kao majke i obitelji s djecom kao preferiranog stila života u čitankama iz 1990.-ih i iz 2000. godine može se objasniti dugotrajnim patrijarhalnim naslijeđem i političkom afirmacijom tradicionalnih vrijednosti tokom tranzicijskog razdoblja koja uključuje promociju spomenutih obiteljskih vrijednosti (Leinert Novosel, 1999; Ledić, 1997).

1.3. Zaključak

Analiza čitanki za osnovno obrazovanje u Hrvatskoj upućuje na nekoliko pitanja važnih za raspravu o rodnoj ne-osjetljivosti čitanki.

Kada je riječ o kvantitativnoj zastupljenosti žena i muškaraca u čitankama, nalazi jasno pokazuju da su žene višestruko marginalizirane. U usporedbi s muškarcima, učestalost njihovog pojavljivanja je značajno manja: rjeđe se pojavljuju kao autorice tekstova ali i ilustracija, zadataka za učenike/ce, te ostalih metodičkih priloga uz tekstove u čitankama. Žene su marginalizirane i kao tema u čitankama, tj. čitanke o njima znatno rjeđe govore nego o muškarcima.

Kada pogledamo način na koji su žene i muškarci prikazani u čitankama, podaci pružaju prilično uvjerljive argumente o njihovom stereotipnom portretiranju. Stereotipno prikazivanje rodova je vidljivo u gotovo svim analiziranim osobinama ženskih i muških likova koji se pojavljuju u čitankama. Na primjer, podaci o psihosocijalnim osobinama, profesionalnim ulogama i vrijednosnim sustavima muških i ženskih likova upućuju na njihovu dihotomizaciju tj. diobu na one koje se smatraju tipično ženskim i one koje se smatraju tipično muškim osobinama, zanimanjima i sl.

Međutim, u usporedbi s čitankama iz 1990.-ih, u novim se čitankama ipak povećao broj osobina ličnosti, vrijednosti i zanimanja koja su zajednička muškarcima i ženama. Ukratko, iako su u novim čitankama

muškarci i žene prikazani stereotipno, možemo ovu pozitivnu razliku shvatiti kao indikator narušavanja rigidne tradicionalne podjele osobina i profesionalnih uloga na ženske i muške, što predstavlja svojevrsni napredak u odnosu na prethodne udžbenike.

Ako pak pogledamo načine na koje su pokriveni obiteljski život i obiteljske uloge, može se uočiti da današnje čitanke nisu bitno drugačije od prethodnih. One, naime, još uvijek promiču ulogu žene kao majke i obitelj s djecom kao preferirani stil života učenika u odrasloj dobi. Gledana u kontekstu prethodno spomenutog stereotipnog individualnog i profesionalnog prikazivanja muškaraca i žena, promocija tradicionalnih oblika obiteljskog života i obiteljskih uloga svjedoči da čitanke i dalje vežu ženu za obiteljski život odašiljući učenicima poruku da ona pripada sferi privatnosti, dok su javnost i profesionalna karijera rezervirane za mušku populaciju.

Pri tome valja naglasiti da su, kao što je bio slučaj i s čitankama iz 1990-tih, žene također autorice čitanki, te da i one same pridonose stereotipnom prikazivanju rodova i promociji tradicionalne slike žena i muškaraca kao obrasca ponašanja učenika u odrasloj dobi. Zaključno se može reći da će u cilju prevladavanja stereotipnog prikazivanja muškaraca i žena u čitankama biti potrebna ne samo rekonstrukcija nacionalnog kurikuluma i čitanki, nego i razvijanje različitih oblika edukacije za rodnu osjetljivost onih koji pišu udžbenike, a naročito nastavnika/ca koji po njima izvode nastavu.

1.3.1. Popis analiziranih čitanki

- Bežen, A. i Karakaš, J. (2005). *Hrvatska čitanka 7: Udžbenik književnosti za 7. razred osnovne škole*. Školska knjiga, Zagreb.
- Centner, S., Peko, A. i Pintarić, A. (2004). *Znatni dani 4: Hrvatski jezik i književnost za četvrti razred osnovne škole*. Školska knjiga, Zagreb.
- Diklić, Z. i Skok, J. (2003). *Hrvatska čitanka 5*. Školska knjiga, Zagreb.
- Diklić, Z. i Skok, J. (2005). *Hrvatska čitanka za 6. razred osnovne škole*. Školska knjiga, Zagreb.
- Diklić, Z. i Skok, J. (2004). *Darovi riječi: Hrvatska čitanka za 8. razred osnovne škole*. Školska knjiga, Zagreb.

- Lučić, K. (2005). *Pružite, djeco, dlan: Čitanka za treći razred osnovne škole*. Školska knjiga, Zagreb.
- Španić, A. i Jurić, J. (2005). *Čitanka i hrvatski jezik: Radni udžbenik za hrvatski jezik u 2. razredu osnovne škole*, Prvi dio. Školska knjiga, Zagreb.
- Španić, A. i Jurić, J. (2005). *Čitanka i hrvatski jezik: Radni udžbenik za hrvatski jezik u 2. razredu osnovne škole*, Drugi dio. Školska knjiga, Zagreb.
- Zokić, T. i Bralić, J. (2005). *Početnica Tajna slova*, Prvi dio. Školska knjiga, Zagreb.
- Zokić, T. i Bralić, J. (2005). *Početnica Tajna slova*, Drugi dio. Školska knjiga, Zagreb.

Poglavlje 2 – Rodna (ne)osjetljivost u hrvatskim čitankama književnosti i nastavnoj praksi – perspektiva nastavnika/ca

Karin Doolan

2.1. Istraživački ciljevi i metodologija

U ovoj se istraživačkoj fazi nastojala ispitati perspektiva nastavnika i nastavnica o rodnoj (ne)osjetljivosti u hrvatskim čitankama književnosti, te u nastavi. U istraživanju je sudjelovalo 136 nastavnika/ca iz različitih krajeva Hrvatske, koji predaju hrvatski jezik i književnost u zadnjoj godini obveznog školovanja. Oni/e su svoj doprinos istraživanju dali/e ispunjavanjem upitnika koji je poštom bio poslan školama na kojima rade. Ovaj način administriranja upitnika odabran je kako bi se uključio što veći broj ispitanika/ca, te kako bi se osiguralo sudjelovanje nastavnika/ca koji rade u različitim krajevima Hrvatske.

S ciljem kontekstualizacije dobivenih rezultata istraživanja, valja reći par riječi o nastavnicima/ama koji su sudjelovali u istraživanju. Naime, od 136 ispitanika/ca koji/e su sudjelovali/e u istraživanju (dob ispitanika/ca kreće se od 24 godine do 64 godine; M = 47.89), 88.2% (N = 120) izjasnilo se kao žena, a 9.6% (N = 13) kao muškarac. 2.2% (N = 3) nije se spolno odredilo. Općenito govoreći, kada se pogleda spolna struktura zaposlenog nastavničkog i učiteljskog kadra u Hrvatskoj, može se primijetiti kako većinu čine žene (prema podacima Državnog zavoda za statistiku iz 2003. godine, u hrvatskom je osnovnoškolskom obrazovanju bilo zaposleno ukupno 26 380 učitelja/učiteljica i nastavnika/ca, od kojih je 20 695 (78.44%) žena, a 5 685 (21.55%) muškaraca). Uz to, zanimljivo je vidjeti kako žene čine većinu i u ostalim poslovima vezanim uz školu – npr. profesionalne asistentice (84%), sekretarice i administrativno osoblje (89%), tehničko osoblje (81%), dok muškarci čine većinu kod jedinog preostalog navedenog posla – ono ravnatelja. Tj. prema istom izvoru informacija (Državni zavod za statistiku 2003), od ukupno 856 ravnatelja/ica, 39% su žene, a 61% muškarci. Feminizacija nastavničke profesije može se zamijetiti, doduše u nešto manjoj mjeri, i na ostalim stupnjevima obrazovanja.

U pogledu najvišeg stupnja obrazovanja kojeg su završili nastavnici/ce u uzorku, većina ih je završila preddiplomski sveučilišni studij (55.2%), 44% ih je završilo višu školu (npr. Pedagoške akademije), dok je samo jedna osoba završila diplomski studij. Ovaj potonji podatak ukazuje na izostanak poticaja za nastavnike/ce na daljnji nastavak školovanja, ali i na dosadašnji nedostatak vertikalnih obrazovnih mogućnosti za njih u Hrvatskoj.

Nadalje, najveći je broj ispitanika/ca navelo da su svoje nastavničko iskustvo stekli/e u manjem gradu (52.3%), 21.9% na selu, 18% u velikom gradu i 7% u Zagrebu. Kao odgovor na pitanje gdje trenutno rade, 55.6% navelo je da rade u manjem gradu, 21.1% na selu, 15.8% u velikom gradu, a 7.5% u Zagrebu. Iz ovih bi se podataka moglo naslutiti da postoji tendencija da nastavnici/e ne mijenjaju svoje mjesto zaposlenja kada ga jednom dobiju. Ove je rezultate zanimljivo usporediti i s odgovorima na pitanje 'Gdje ste proveli najveći dio svog života do 18 godine?', gdje je 40.2% ispitanika/ca označilo manji grad, 34.8% selo, 19.7% u velikom gradu, a 5.3% u Zagrebu. Kako bi se olakšala usporedba, ovi su podaci navedeni u Tablici 2.1.

Tablica 2.1. Mobilnost ispitanih nastavnika i nastavnica – mjesto stjecanja nastavničkog iskustva, trenutno mjesto zaposlenja, mjesto boravka do 18 godine

	Manji grad	Selo	Veći grad	Zagreb
Gdje ste stekli najveći dio svog nastavničkog iskustva?	52.3%	21.9%	18%	7%
Gdje trenutno predajete?	55.6%	21.1%	15.8%	7.5%
Gdje ste proveli najveći dio svog života do 18 godine?	40.2%	34.8%	19.7%	5.3%

% = postotak navedenih odgovora

Valja reći da je uzorak nastavnika/ca bio raznolik i u smislu profesionalnog iskustva s obzirom da im je nastavnički staž varirao od manje od jedne godine pa sve do 43 godine.

2.2. Nalazi istraživanja

2.2.1. Odgovori nastavnika/ca na pitanja koja se odnose na rodnu (ne)osjetljivost čitanki iz književnosti

Ispitane nastavnike/ce zamolili smo da procjene u upitniku jesu li muški i ženski autori tekstova u čitankama za hrvatski jezik i književnost jednako zastupljeni, ili misle da su autori uglavnom muški ili uglavnom ženski. U odgovorima im je ponuđena i opcija da ne mogu tako nešto procijeniti. Većina je ispitanika/ca navelo da su prema njihovoj procjeni autori uglavnom muškarci (72.4%). 14.2% navelo je da su muški i ženski autori jednako zastupljeni, dok je svega 3% navelo da su autori žene. 10.4% ispitanika/ca nije moglo procijeniti autorstvo tekstova u čitankama iz rodne perspektive.

Slično podacima o autorstvu tekstova u čitankama, većina je nastavnika/ca procijenilo da su i autori slikovnih priloga u čitankama muškarci (76.3%). 15.6% navelo je da su muški i ženski autori podjednako zastupljeni, dok je samo jedna osoba rekla da se radi o većini žena autorica slikovnih priloga. 7.4% ispitanika/ca nije moglo procijeniti rodnu zastupljenost autora slikovnih priloga u čitankama.

Što se tiče osobne procjene o tome koliko su dobro zastupljeni muški i ženski likovi u tekstovima čitanki, 55.1% nastavnika i nastavnica procijenilo je da se radi o podjednakoj zastupljenosti muških i ženskih likova, 33.1% da su likovi uglavnom muški, dok je samo 2.9% navelo da se radi o većoj zastupljenosti ženskih likova. Slični se rezultati mogu vidjeti i kod rodne zastupljenosti likova u slikovnim prilozima. Naime, 54.1% ispitanika/ca smatra da su muški i ženski likovi podjednako zastupljeni u slikama, 22.2% da su više zastupljeni muški likovi, a 5.2% da se radi o većoj zastupljenosti ženskih likova.

Generalno govoreći, podaci prikupljeni iz upitnika sugeriraju da su iz perspektive ispitanih nastavnika/ca, autori čitanki, tekstova u čitankama i slikovnih priloga koji ih nadopunjuju, uglavnom muškarci. S druge strane, više od pola ispitanih nastavnika/ca u uzorku ima dojam da su likovi u tekstovima i slikovnim prilozima podjednako muški i ženski.

Nadalje, nastavnike/ce se zamolilo i da procjene u kojem se rodu čitanke obraćaju čitatelju/ici. 38.2% nastavnika/ca je navelo da se či-

tanke učenicima/cama obraćaju podjednako u oba roda, a 50% da im se obraćaju 'samo impersonalno' i 'pretežno impersonalno' što navodi na zaključak da, prema mišljenju nastavnika/ca, čitanke favoriziraju impersonalno obraćanje čitatelju/ici. Ovi se rezultati mogu usporediti i s rezultatima analize čitanki u tom aspektu (Poglavlje 1), koja pokazuje kako se za većinu pitanja ne može odrediti u kojem su rodu formulirana (93% ukupnog broja pitanja).

Kod procjene osobina za koje nastavnici/e misle da se u čitankama najčešće pripisuju muškim likovima, najčešće ženskim likovima ili podjednako muškim i ženskim likovima, rezultati su pokazali da su, iz perspektive ispitanih nastavnika/ca, muški likovi češće stereotipno 'muški' (Tablica 2.2.), a ženski likovi stereotipno 'ženski' (Tablica 2.3.). Kao ilustraciju, muški su likovi hrabri, dok su ženski likovi nesigurni; muški su likovi agresivni, ženski su likovi nježni i dragi – ova je posljednja suprotnost najizraženija u odgovorima nastavnika/ca (73.8% nastavnika/ca navelo je da su muški likovi češće nasilni, a 82.3% da su ženski likovi nježni).

Tablica 2.2. Najčešće osobine muških likova u čitankama prema nastavničkoj procjeni, te usporedni podaci za iste osobine ženskih likova

Osobine	Najčešće pripisivane muškim likovima (%)	Pripisivane ženskim likovima (%)
Nasilan/na	73.8	0.8
Nepravedan/na	60.3	1.5
Hrabar/ra	60.3	6.1
Odlučan/na	55.4	3.8
Spretan/na	54.6	6.2
Sebičan/na	50.4	8.4
Hvalisav/a	45.8	12.2
Neuredan/na	45.4	3.8
Ponosan/na	45.0	6.1
Zlonamjeran/na	34.6	7.7

% = postotak nastavnika/ca koji su određenu osobinu odabrali kao onu koja se najčešće pripisuje muškim odnosno ženskim likovima u čitankama

Tablica 2.3. Najčešće osobine ženskih likova u čitankama prema nastavničkoj procjeni, te usporedni podaci za iste osobine muških likova

Osobine	Najčešće pripisivane ženskim likovima (%)	Pripisivane muškim likovima (%)
Nježan/na	82.3	0.0
Plašljiv/a	66.4	2.3
Poslušan/na	64.9	3.1
Skroman/na	62.3	3.8
Sramežljiv/a	62.3	2.3
Požrtvovan/a	60.3	3.8
Nesamostalan/na	54.2	9.2
Pobožan/na	50.8	1.5
Nesiguran/na	50.8	8.5
Dobronamjeran/na	50.4	5.3
Vjeran/na	47.7	6.2
Nesnalažljiv/a	46.2	8.5
Neodlučan/na	44.6	11.5
Lakomislen/a	42,0	19.1
Svadljiv/a	34.6	14.6

% = postotak nastavnika/ca koji su određenu osobinu odabrali kao onu koja se najčešće pripisuje ženskim odnosno muškim likovima u čitankama

Naposljetku, postojale su i neke osobine likova u čitankama za koje su nastavnici/e procijenili da su rodno neutralne. Naime, i muški i ženski likovi su često: pametni (51.9%), pošteni (61.8%), iskreni (43.5%) i pravedni (53.8%). Kako je već bilo spomenuto u Prvom poglavlju, nastavnici/e procjenjuju likove u čitankama kao više stereotipne nego što je analiza tekstova pokazala da ti likovi stvarno jesu takvi. Ovo ukazuje na mogućnost da nastavnici/e projiciraju svoje stereotipno viđenje muških i ženskih osobina na likove u čitankama.

Podaci o zanimanjima koja, prema procjeni nastavnika/ca, čitanke češće pripisuju muškim ili ženskim likovima, dovode do istog zaključka kao i kod osobina. Naime, i kod ovog se pitanja pokazalo da nastavnici imaju rodno stereotipnu sliku zanimanja likova, dok je analiza

čitanki (navedena u Prvom poglavlju) pokazala kako su čitanke postale progresivnije u tom smislu. Na primjer, prema procjeni nastavnika/ca, muški likovi su češće moreplovci, vojna lica, državnici, političari, policajci, radnici i inženjeri (Tablica 2.4.), dok su ženski likovi pak češće domaćice, krojačice, medicinske sestre, kuharice i prodavačice (Tablica 2.5.).

Tablica 2.4. Najčešća zanimanja muških likova u čitankama prema nastavničkoj procjeni, te usporedni podaci za ista zanimanja ženskih likova

Zanimanja	Najčešće pripisivana muškim likovima (%)	Pripisivana ženskim likovima (%)
Moreplovac	78.5	0.8
Vojno lice	73.8	0.8
Državnik/ca (vladar/ica)	70.8	1.5
Političar/ka	66.2	0.8
Policajac/ka	64.6	1.5
Fizički radnik/ca	61.5	3.8
Inženjer/ka	56.2	0.8
Direktor/ica	55.4	1.5
Sudac/sutkinja	53.8	3.1
Znanstvenik/ca	52.3	2.3
Svećenik, časna sestra	41.5	3.1
Plemić/kinja	40.0	4.6
Sportaš/ica	40.0	2.3
Sveučilišni/a profesor/ica	38.5	4.6

% = postotak nastavnika/ca koji su određeno zanimanje odabrali kao ono koje se najčešće pripisuje muškim odnosno ženskim likovima u čitankama

U ovom je kontekstu zanimljivo usporediti gore navedene rezultate o zanimanjima s podacima Državnog zavoda za statistiku (2006) koji navodi rezultate popisa stanovništva iz 2001. godine o rodnoj raspodjeli zanimanja. Prema tim podacima, 98.7% svih domaćica su žene, 98.4% svih tajnica su žene, 97.1% svih odgajateljica su žene i 96.2% svih sluškinja i čistačica su žene. Jednako tako, 93.2% svih medicinskih sestara su žene, 91.9% svih krojačica i 58.1% prodavačica u dućanu.

Tablica 2.5. Najčešća zanimanja ženskih likova u čitankama prema nastavničkoj procjeni, te usporedni podaci za ista zanimanja muških likova

Zanimanja	Najčešće pripisivana ženskim likovima (%)	Pripisivana muškim likovima (%)
Domaćin/ca	66.2	6.2
Krojač/ica	63.8	4.6
Medicinska sestra/ medicinski tehničar	58.5	2.3
Kuhar/ica	57.7	1.5
Prodavač/ica	55.4	3.8
Nastavnik/ca	49.2	6.2
Sluga/škinja	45.4	6.2
Tajnik/ca	39.2	12.3

% = postotak nastavnika/ca koji su određeno zanimanje odabrali kao ono koje se najčešće pripisuje ženskim odnosno muškim likovima u čitankama

Feminizacija određenih zanimanja u Hrvatskoj pronalazi svoje ekvivalente u maskulinizaciji određenih drugih zanimanja. Tako su, prema popisu stanovništva iz 2001. godine, 96% svih inženjera muškarci, 94.2% svih policajaca i 94.5% vojnih lica. Kod zanimanja kao što su zidari, vozači kamiona, vodoinstalateri, radnici na gradilištima i stolari, većinu opet čine muškarci. U pogledu rodne strukture političkog tijela, zanimljivo je vidjeti kako je u studenom 2003. godine, 82.2% saborskih zastupnika u Hrvatskoj bilo muškog roda, u usporedbi s svega 17.8% žena (Nacionalno izborno povjerenstvo Republike Hrvatske). Ovi podaci ilustriraju koliko su nastavničke procjene zanimanja koja obavljaju muški i ženski likovi u čitankama zapravo slični stvarnim rodnim podjelama zanimanja u hrvatskom društvu.

Uz navedena zanimanja koja se, prema procjeni nastavnika/ca češće pripisuju muškim, odnosno ženskim likovima, postoje određena zanimanja koja se, prema odgovorima, čine rodno neutralna. Ona uključuju: liječnike/ice (21.5% muških likova i 28.5% ženskih), novinare/ke (28.5% muških likova i 16.2% ženskih), pisce/spisateljice (45.4% za ženske i muške likove), seljake/nke (56.9% za ženske i muške likove), učenike/ce (68.5% za ženske i muške likove) i pastire/ice (44.6% za ženske i muške likove).

Podaci o vrijednostima za koje nastavnici/e procjenjuju da se češće vežu uz muške i ženske likove u čitankama navedeni su u Tablicama 2.6. i 2.7. Ovdje možemo zamijetiti kako se vrijednosti, koje nastavnici/e najčešće vežu uz muške likove, odnose na javnu sferu djelovanja (npr. moć, nacionalna pripadnost, ugledan društveni položaj, patriotizam, politički pluralizam), te na individualnu dobrobit (npr. razonoda i lagodan život, samopotvrđivanje, seks), dok se vrijednosti ženskih likova smještaju u privatnu sferu (npr. djeca, brak, obitelj), i u tom pogledu se odnose i na dobrobit drugih (kao majka i supruga). U ovom se pogledu procjena nastavnika/ca ne razlikuje značajno od rezultata analize čitanki navedene u Prvom poglavlju.

Tablica 2.6. Najčešće vrijednosti muških likova u čitankama prema nastavničkoj procjeni, te usporedni podaci za iste vrijednosti ženskih likova

Vrijednosti	Najčešće pripisivane muškim likovima (%)	Pripisivane ženskim likovima (%)
Moć	76.3	0.8
Nacionalna pripadnost	62.6	0.8
Privatno vlasništvo	59.5	2.3
Ugledan društveni položaj	59.5	2.3
Patriotizam	51.9	3.1
Politički pluralizam	51.1	6.1
Visok materijalan standard	48.9	6.1
Priznatost i uspjeh u struci	47.3	3.8
Razonoda i lagodni život	46.6	5.3
Demokracija	44.3	9.2
Kolektivizam	44.3	14.5
Samopotvrđivanje	38.9	12.2
Seks	37.4	1.5

% = postotak nastavnika/ca koji su određenu vrijednost odabrali kao onu koju se najčešće pripisuje muškim odnosno ženskim likovima u čitankama

Nastavnici/e su u svojim odgovorima pokazali/e kako postoje vrijednosti za koje oni procjenjuju da se jednako odnose i na muške i na ženske likove. To su: prijateljstvo (58% za muške i ženske likove), rad

i marljivost (51.1% za muške i ženske likove), ljubav (49.6% za muške i ženske likove), očuvanje prirode i okoline (43.5% za muške i ženske likove), sloboda (42.7% za muške i ženske likove), obrazovanost i znanje (42% za muške i ženske likove), nacionalna ravnopravnost (38.8% za muške i ženske likove), mirotvorstvo (36.6% za muške i ženske likove), pravičnost (35.9% za muške i ženske likove), socijalna pravda (34.4% za muške i ženske likove) i jednakost (32.1% za muške i ženske likove).

Tablica 2.7. Najčešće vrijednosti ženskih likova u čitankama prema nastavničkoj procjeni, te usporedni podaci za iste vrijednosti muških likova

Vrijednosti	Najčešće pripisivane ženskim likovima (%)	Pripisivane muškim likovima (%)
Djeca	70.2	0.8
Emocionalna sigurnost	64.9	5.3
Brak	60.3	1.5
Obitelj	55.0	0.8
Život u skladu s učenjem vjere	42.7	4.6
Tradicionalizam	41.2	24.4
Solidarnost	35.1	9.9

% = postotak nastavnika/ca koji su određenu vrijednost odabrali kao onu koju se najčešće pripisuje ženskim odnosno muškim likovima u čitankama

U pogledu odgovora na pitanje o procjeni bračnog statusa ženskih likova u čitankama, većina je nastavnika/ca procijenila da su žene udate (74.6%). 18.9% procijenilo je da su najčešće neudate, dok je samo 2.5% navelo da se žene najčešće pojavljuju kao udovice. Niti jedan/na od ispitanih nastavnika/ca nije naveo/la da se ženski likovi pojavljuju u izvanbračnim zajednicama, te kao rastavljene žene. Slični se odgovori mogu vidjeti i kod bračnog statusa muških likova; nešto manje od 2/3 nastavnika/ca procijenilo je da su muški likovi u čitankama najčešće oženjeni (66.4%), te 26.2% da se pojavljuju kao samci. Samo je jedan ispitanik/ca naveo/la da se muški likovi najče-

šće pojavljuju u izvanbračnim zajednicama. Niti jedan/na od ispitanih nastavnika/ca nije naveo/la da se muški likovi pojavljuju kao udovci, te kao rastavljeni muškarci. Ovi podaci upućuju na zaključak da prevladava tradicionalna koncepcija bračnog statusa odraslih muških i ženskih likova, tj. na to da alternativni stilovi nisu dovoljno zastupljeni. Ovo se dalje potvrđuje odgovorima nastavnika/ca na pitanje 'U kojoj se mjeri slažete da u čitanci trebaju biti prisutni različiti tipovi obitelji?' (na skali od 1 do 4: uopće se ne slažem-u potpunosti se slažem). Rezultati pokazuju da se od svih navedenih opcija, nastavnici/e jedino u potpunosti slažu da bi u čitankama trebali biti prisutni 'majke i očevi s djecom' (M = 3.8). Nastavnici/e se uglavnom slažu da bi drugi tipovi obitelji kao što su udovci/ce s djecom, majke s djecom, očevi s djecom, rastavljeni/razvedeni s djecom, izvanbračna zajednica s djecom i izvanbračna zajednica bez djece, trebali biti zastupljeni u tekstovima. Bitno je navesti kako su posljednje dvije opcije dobile najmanje podrške od ostalih (M = 2.87 – izvanbračna zajednica s djecom i M = 2.69 – izvanbračna zajednica bez djece). Kada se ovi podaci usporede s rezultatima analize čitanki, možemo zaključiti kako podrška nastavnika/ca tradicionalnom obliku obitelji, tj. majke i očevi s djecom, odgovara tradicionalnoj koncepciji obiteljskog života u analiziranim čitankama.

Na pitanje u kojoj se dobi, prema njihovoj procjeni, pojavljuju ženski likovi u čitankama, 33.9% nastavnika/ca odgovorilo je u dobi od 15 do 30 godina, a zatim u dobi do 15 godina (22%). Najmanje su zastupljene, prema procjeni nastavnika/ca, ženski likovi iznad 65 godina. (1.6% ispitanika/ca). Odgovori na isto pitanje, ali za muške likove, pokazali su da se muški likovi, prema procjeni nastavnika/ca, najčešće pojavljuju u dobi od 30 do 65 godina (44%), te zatim od 15 do 30 godina (22.4%) i do 15-te godine (12.8%). Niti jedan od ispitanika/ca nije naveo/la muške likove iznad 65 godina. Ovi nam podaci pokazuju kako se ženski likovi najčešće pojavljuju kao mlade djevojke i žene do 30 godina, dok se muški likovi češće pojavljuju kao zreli muškarci u dobi od 30 do 65 godina.

2.2.2. Odgovori nastavnika/ca na pitanja koja se odnose na rodnu (ne)osjetljivost u nastavi

Nastavnici/e u uzorku zamoljeni su da procjene na skali od 1 do 4 (uopće se ne slažem – u potpunosti se slažem) koliko se slažu s navedenim tvrdnjama koje se odnose na različite aspekte roda u obrazovanju. Rezultati su prikazani u Tablici 2.8.

Tablica 2.8. Mišljenje nastavnika/ca o rodnoj osjetljivosti u različitim aspektima nastave.

Koliko se slažete sa sljedećim tvrdnjama?	M	SD
Djeca bi se tijekom školovanja trebala obrazovati u duhu ravnopravnosti žena i muškaraca.	3.86	0.371
Potrebno je djecu podučiti ravnopravnosti žena i muškaraca u okviru predmeta koji predajem.	3.58	0.579
Putem čitanki iz književnosti treba poučavati o ravnopravnosti spolova.	3.47	0.621
U obrazovanje nastavnika/ca tijekom fakultetskog studija trebalo bi uvesti edukaciju o ravnopravnosti spolova.	3.31	0.79
Broj ženskih i muških autora čitanki iz predmeta koji predajem trebao bi biti podjednak.	2.85	1.015
Pitanja u čitanci nije potrebno postavljati i u ženskom i u muškom rodu.	2.25	1.148
O ravnopravnosti žena i muškaraca eventualno bi se trebalo razgovarati na satu razredne zajednice ili pod drugim predmetima, a ne na nastavi hrvatskog jezika.	1.93	0.986
U redu je da se u čitanci žene većinom prikazuje kao mile, marljive i nježne, a muškarce kao inteligentne i hrabre osobe.	1.76	0.859
Normalno je da se muškarci u čitanci pokazuju u tipično muškim zanimanjima (npr. vojna lica, političari), a žene u tipično ženskim (npr. učiteljice, medicinske sestre).	1.71	0.774
Čitanke nisu mjesto gdje se treba promovirati ravnopravnost žena i muškaraca.	1.46	0.753
U redu je da su glavni likovi u tekstovima većinom muškarci.	1.37	0.569
U osnovnoj školi je prerano djecu poučavati o ravnopravnosti žena i muškaraca.	1.28	0.665

M = aritmetička sredina odgovora na skali od 1 do 4
SD = standardna devijacija

Kao što se može vidjeti iz Tablice 2.8., odgovori pokazuju kako se većina nastavnika/ca u potpunosti slaže s tvrdnjom da bi se djeca u toku školovanja trebala obrazovati u duhu ravnopravnosti žena i muškaraca, te da bi se ova tema trebala podučavati u okviru predmeta hrvatski jezik i književnost. Nastavnici/e uglavnom se slažu s tvrdnjom da bi se putem čitanki iz književnosti trebalo poučavati o ravnopravnosti spolova, te da bi u obrazovanje nastavnika/ca valjalo uvesti edukaciju o ravnopravnosti spolova. Jednako tako, nastavnici/e se uglavnom slažu i s tvrdnjom da bi broj muških i ženskih autora čitanki iz književnosti trebao biti podjednak.

Rezultati pokazuju kako se nastavnici/e uglavnom ne slažu s tvrdnjom da je nepotrebno postavljati pitanja u čitankama u muškom i ženskom rodu, kao niti s tvrdnjom da bi se o (ne)ravnopravnosti eventualno trebalo govoriti na satu razredne zajednice ili nekom drugom satu, a ne na nastavi hrvatskog jezika. Drugim riječima, ispitani nastavnici i nastavnice podržavaju ideju da se o rodnim pitanjima govori na satovima hrvatskog jezika, kao i da se u čitankama pitanja postavljaju i u muškom i u ženskom rodu. U svojim su odgovorima nastavnici/e pokazali i da se uglavnom ne slažu s tvrdnjom da je u redu da čitanke književnosti žene i muškarce predstavljaju stereotipno, tj. žene kao mile, marljive i nježne, a muškarce kao inteligentne i hrabre. Jednako tako, ne slažu se sa stereotipnim prikazom zanimanja (muškarci kao vojna lica i političari, a žene kao učiteljice i medicinske sestre). Naposljetku, nastavnici i nastavnice se uopće ne slažu s tvrdnjama: 'Čitanke nisu mjesto gdje treba promovirati ravnopravnost žena i muškaraca', te 'U redu je da su glavni likovi u tekstovima većinom muškarci.' Od navedenih tvrdnja, nastavnici/e najmanje se slažu s tvrdnjom da je prerano djecu poučavati o ravnopravnosti spolova u osnovnoj školi.

Navedeni podaci ukazuju na zaključak da su nastavnici i nastavnice svjesni/e toga što je rodno osjetljiva nastava, te da imaju pozitivan stav prema njoj. No, u interpretaciji ovih rezultata kao indikatora rodne osjetljivosti nastavnika/ca, valja ostati pažljiv zbog mogućnosti da nastavnici/e daju društveno poželjne odgovore.

U posljednjem djelu upitnika, nastavnici/e odgovarali su i na pitanje o njihovoj procjeni koje se vrijednosti vezane za odnos žena i muškaraca prenose čitankama književnosti. 40.2% nastavnika/ca od-

govorilo je da su čitanke vrijednosno neutralne, dok je 31.1% navelo da su to vrijednosti koje promoviraju neravnopravan položaj žena u odnosu na muškarce. 26.5% označilo je da se radi o vrijednostima koje promoviraju ravnopravnost žena i muškaraca, a troje je ispitanika/ca reklo da su to vrijednosti koje promoviraju nejednak položaj muškaraca u odnosu na žene. Popratno je pitanje postavljeno onim nastavnicima/ama koji su naveli da je riječ o vrijednostima koje promoviraju neravnopravnost ili žena ili muškaraca o tome jesu li se ikada nekome požalili u vezi toga. Rezultati pokazuju kako je samo 15.8% reagiralo na neki način, dok 40.8% nije. 43.4% ispitanika nije odgovorilo na ovo pitanje.

Zanimljivo je vidjeti kako je 61.9% nastavnika/ca reklo kako su tijekom svojih satova govorili o problemima koji se odnose na rodnu (ne)jednakost. No, značajan dio njih (38.1%) reklo je da to nisu učinili. Nastavnike/ce se pitalo i imaju li saznanja o tome obrađuje li se problematika ravnopravnosti spolova u okviru nekih drugih predmeta na njihovoj školi. 43.6% navelo je da ne zna, 36.8% da znaju za takve slučajeve, a 19.5% da se ta problematika, prema njihovim saznanjima, ne obrađuje u okviru drugih predmeta.

Na pitanje jesu li ikada pohađali neku edukaciju na temu ravnopravnosti spolova, najveći je broj nastavnika/ca odgovorilo da nisu (96.1%), dok je samo petero ljudi navelo da su bili na takvoj edukaciji. Ovo ukazuje na nedostatak rodnih tema u inicijalnom i kontinuiranom usavršavanju nastavnika/ca. No, ono što je šokirajući rezultat u daljnjem pitanju odnosi se na odgovore o tome bi li nastavnici/e željeli pohađati takvu edukaciju, na što je 44.7% odgovorilo da ne bi, 31.8% da nisu sigurni, a samo 23.5% da bi ih zanimalo pohađanje takve edukacije. Ovi rezultati pokazuju da je veliki broj nastavnika/ca nesigurno oko toga kako se profesionalno pozicionirati u odnosu na pitanja rodne ravnopravnosti.

2.2.3. Što je rodna osjetljivost čitanki iz perspektive nastavnika i nastavnica?

Odgovori nastavnika i nastavnica na otvoreno pitanje ‘Kakva bi, po Vašem mišljenju, trebala biti čitanka iz Vašeg predmeta koja uvažava ravnopravnost žena i muškaraca (tj. rodno osjetljiva čitanka)?’

ukazuju na postojanje različitih stavova nastavnika/ca prema tome trebaju li čitanke književnosti adresirati pitanje (ne)ravnopravnosti žena i muškaraca, kao i na postojanje različitih koncepcija toga što je uopće rodno osjetljiva čitanka. Njihovi se odgovori mogu grubo svrstati pod dva pristupa rodnoj tematici u čitankama književnosti: rodno neutralni i rodno osjetljivi pristup, gdje rodno neutralni pristup ima svoj pasivniji i aktivniji izraz, dok rodno osjetljivi pristup također ima svoje gradacije od tzv. minimalnog do maksimalnog oblika. Pored svrstavanja odgovora u navedene kategorije, nekoliko je nastavnika i nastavnica napisalo da ne znaju kako bi trebala izgledati rodno osjetljiva čitanka, a niti jedan od odgovora nije upućivao na podržavanje rodne diskriminacije, tj. zagovaranje neravnopravnosti žena i muškaraca.

Nastavnici i nastavnice razlikuju se prema tome koliko važnim smatraju eksplicitno problematiziranje pitanja ravnopravnosti spolova u čitankama književnosti. S jedne strane, postoje oni nastavnici/e koji/e ne smatraju da bi se tekstovi u čitankama morali direktno baviti pitanjem (ne)ravnopravnosti spolova. Sljedeći citati ilustrativni su za ovaj rodno neutralni, pasivni pristup rodnoj tematici u obrazovanju: (1) 'Čitanka koja nudi kvalitetne tekstove za književnoteorijsku građu, a ravnopravnost spolova unutar granica neutralnosti.'; (2) 'Mislim da je čitanka u redu, nije bit nastave književnosti samo proučavanje odnosa između muškaraca i žena. U čitankama su bolji lirski tekstovi za čiji doživljaj nije važno je li autor muškarac ili žena.'; (3) 'U čitanci treba obratiti pažnju na kvalitetu tekstova i kako ju približiti učenicima!'; (4) 'Ona u kojoj se ne naglašava niti ističe osobito bilo koji spol. Mislim da je to najnormalniji pristup uopće. Bez vage i mjerenja, izabrati dobre tekstove i autore.' Ovi odgovori ne upućuju na zagovaranje rodne osjetljivosti u čitankama.

Nešto aktivniji pristup rodnoj tematici u čitankama književnosti pokazali su neki nastavnici/e koji/e, usprkos tome što nisu u svojim odgovorima zagovarali rodno osjetljivi sadržaj čitanki, spominju ulogu nastavnika i nastavnica u ukazivanju na rodnu tematiku. Ti nastavnici/e napisali su sljedeće: (1) 'Ne treba pisati posebne čitanke, svaki tekst može biti polazište za proučavanje te tematike.'; (2) 'Mislim da je čitanka u redu, a na učitelju je kako će pristupiti interpretaciji pojedinih tekstova i ukazati djeci (primjerene dobi) problematiku ravnopravnosti spolova.'; (3) 'U svim čitankama imala sam mogućnost raditi

na tom pitanju.' Iako se odgovori ovih nastavnika i nastavnica mogu interpretirati kao neutralni, pasivni pristup u pogledu ne zagovaranja direktnog navođenja rodne tematike u čitankama književnosti, pomak od takvog pasivnog pristupa možemo vidjeti u njihovom isticanju uloge koju nastavnika/ca ima u ukazivanju na rodnu tematiku.

Rodno osjetljivi pristup sadržaju čitanki književnosti ogleda se u odgovorima većine nastavnika i nastavnica, a ima svoj tzv. 'minimalni' i 'maksimalni' izričaj. Naime, jedan dio nastavnika/ca rodnoj osjetljivosti u čitankama pristupa isključivo kvantitativno, tj. u svojim se odgovorima fokusira na podjednaku zastupljenost muških i ženskih autora u čitanci, te muških i ženskih likova, dok drugi tome pristupaju kvalitativno, tj. u odgovorima govore o vrijednostima i osobinama muških i ženskih likova, s naglaskom na ženske likove. Rijetko nailazimo na one odgovore koji sadrže i kvantitativnu i kvalitativnu komponentu. Ako zamislimo rodnu osjetljivost čitanki kao različite točke kontinuuma, od minimalne do maksimalne, odgovori koji sadrže samo kvantitativnu komponentu ilustrativni su tzv. minimalnog pristupa. Samo kvalitativni pristup bliži je maksimalnoj strani kontinuuma koju čine oni odgovori i s kvantitativnom i s kvalitativnom komponentom.

Kvantitativni, minimalni pristup ogleda se u odgovorima poput: (1) 'Podjednak broj muških i ženskih autora u čitanci.'; (2) 'Podjednaka zastupljenost u svim zvanjima i zanimanjima i muških i ženskih likova.'; (3) 'Ravnomjeran odnos m i ž autora (iako su veliki hrvatski i svjetski klasici bili muškarci, moramo priznati), likovi o kojima tekstovi govore trebali bi, koliko je to moguće, obuhvaćati različite životne uloge i muškaraca i žena.'; (4) 'Jednako zastupljeni tekstovi i književnika i književnica kao i kod autora i autorica ilustracija, fotografija, slika, pomno odabrane teme koje ne ističu ili omalovažavaju bilo koji spol.' Naglasak je u ovim odgovorima na jednakoj zastupljenosti muških i ženskih autora i likova, te na ulogama likova.

Odgovori koji su bliži kvalitativnom pristupu fokus stavljaju na identificiranju rodnih stereotipa i potrebe za njihovim preispitivanjem. Ovaj pristup možemo vidjeti u sljedećim citatima: (1) 'Prikazivanje žene kao bića koje treba poštivati i uvažavati njezina mišljenja, stavove, emocije, inteligenciju; prikazivanje žene kao aktivnog i korisnog, a ne pasivnog člana društva.'; (2) 'Probuditi vrijednosti koje promoviraju odnos žena i muškaraca, tj. prikazivati ženu kao

samosvjesnu, odlučnu i sposobnu osobu koja je jednako uspješna kao i muškarac, a ne samo u tradicionalnoj ulozi majke, vjerne i odane supruge.'; (3) 'S više tekstova u kojima su glavni likovi žene različitih karakternih i socijalnih osobitosti; bez dominacije stereotipa o patrijarhalnoj zajednici.'; (4) 'Tekstovi sa suvremenom tematikom koji ističu sposobnosti obaju spolova da ravnopravno obavljaju poslove, dijele odgovornost i obavezu u odgoju djece, poštuju i uvažavaju jedni druge. Kritika negativnih pojavnosti kršenja ravnopravnosti žena i muškaraca.'; (5) 'Bilo bi dobro da ima tekstova u kojima se uvažava mišljenje žene o bitnim pitanjima u društvu i u kojima se očituju visoke sposobnosti žene (u znanosti, umjetnosti, politici...)'.

Primjer kvantitativne i kvalitativne komponente rodne osjetljivosti u čitankama sadrži odgovor: 'Podjednako zastupljene žene i muškarci s vrijednostima koje promoviraju ravnopravnost žene i muškaraca i bez tipično muških i ženskih poslova, sa suvremenijim tekstovima djeci bližim, svakodnevnijim.' Drugim riječima, ova je nastavnica u svom odgovoru objedinila potrebu za brojčanim izjednačavanjem muških i ženskih likova, ali i pokazala da nije dovoljno samo povećati broj ženskih likova, već da i zanimanja koji se uz likove vežu ne bi smjela biti stereotipna, te da vrijednosti trebaju promovirati ravnopravnost žena i muškaraca. Slični su i odgovori: 'Trebalo bi biti više tekstova u kojima su ženske osobe glavni likovi. Žene su uglavnom poslušne i ne preuzimaju inicijativu, pasivne su, a takva je često i atmosfera u razredu. Tekstovi bi trebali biti aktualniji, s temama bližim djeci...', te 'Valjalo bi smanjiti broj tekstova koji nude sliku "starice majke" koja živi za sina (gotovo nikada ista briga nije usmjerena kćeri) te unijeti književno-umjetnički provjerene tekstove koji nude sliku suvremene žene, njezine psihologije.'

Ključni pojmovi ovih odgovora su i 'suvremeniji' i 'aktualniji' tekstovi. Naime, više je nastavnika i nastavnica izrazilo u odgovorima stav da bi tekstovi u čitankama književnosti trebali biti suvremeniji. Nastavnici/e su u svojim odgovorima napisali/e sljedeće: (1) 'Podjednako imati i muških i ženskih likova, ali iz modernog vremena, barem iz 2. polovice 20. stoljeća – dosta je odnosa iz proteklih stoljeća koja današnja djeca ne shvaćaju ili su im glupa i smiješna!'; (2) 'Suvremenije teme daju više mogućnosti'; (3) 'Tekstovi u čitanci trebali bi više biti prilagođeni vremenu u kojem živimo, uvažavati ravnopravnost žena.'

Za razliku od analiziranih odgovora koji su većinom bili fokusirani na 'mikro' razinu škole, što je i bio cilj postavljenog pitanja, bitno je naposljetku spomenuti stav nastavnica koje su tu mikro razinu povezale sa makro razinom društva: 'Na svim vrjednijim društvenim područjima još su uvijek muškarci većina, na ženama je da čine isto. Stoga ja ne mogu obrađivati tekstove o općoj vrijednosti žena kad se tek trebaju dokazati. Još uvijek im je majčinstvo najveća vrijednost u društvu...' i 'Donijet ćete krivi sud o autorima čitanki. Nisu oni krivi što je čitava povijest hrvatske i svjetske književnosti patrijarhalna. Rodna osjetljivost ne postiže se čitankama, već cjelokupnom reorganizacijom društva. Sve dotle dok su većinom žene nezaposlene...' Drugim riječima, ove nastavnice nas podsjećaju na važnost rodne ravnopravnosti u društvu, ali ne vide obrazovanje kao područje koje kreira nove vrijednosti, već kao ono koje reflektira već postojeće. Maksimalni pristup rodnoj osjetljivosti u obrazovanju značio bi i poticanje transformacijske uloge nastave koja ne čeka promjenu u društvu da bi se sama promijenila, već svojim promjenama pridonosi promjenama u društvu, pa tako i osiguranju rodne ravnopravnosti.

2.3. Zaključak

Kod procjene osobina za koje misle da se najčešće pripisuju muškim likovima u čitankama, najčešće ženskim likovima u čitankama ili podjednako za oba, rezultati su pokazali da su, prema perspektivi ispitanih nastavnika/ca, muški likovi češće stereotipno 'muški', a ženski likovi stereotipno 'ženski', gdje se te osobine javljaju kao serija suprotnosti. Kao ilustraciju navodimo da su muški likovi najčešće hrabri, dok su žene u tekstovima nesigurne; muški su likovi agresivni, a žene nježne i drage.

Podaci o zanimanjima koja se, prema procjeni nastavnika/ca, češće pripisuju muškim ili ženskim likovima, dovode do istog zaključka kao i kod osobina. Naime, i kod ovog se pitanja pokazalo da nastavnici imaju rodno stereotipnu sliku zanimanja likova. Na primjer, prema procjeni nastavnika/ca, muški likovi su češće moreplovci, državnici, političari i policajci, dok su ženski likovi pak češće domaćice, krojačice i medicinske sestre.

Vrijednosti koje nastavnici/e procjenjuju da se češće vežu uz muške likove u čitankama, te češće uz ženske likove ponovno potvrđuju

stereotipne konstrukcije roda. Možemo zamijetiti kako se vrijednosti, koje nastavnici/e tipično vežu uz muške likove, odnose na javnu sferu djelovanja (npr. demokracija, nacionalna pripadnost, moć, domoljublje, ugledan društveni položaj), te na individualnu dobrobit (npr. razonoda i lagodan život, samopotvrđivanje, seks), dok se vrijednosti ženskih likova smještaju u privatnu sferu (npr. obitelj, brak, djeca), i u tom pogledu se odnose i na dobrobit drugih (kao majka i supruga).

Stereotipna procjena nastavnika/ca u pogledu osobina i zanimanja muških i ženskih likova razlikuje se od rezultata analize čitanki navedene u Prvom poglavlju, što ukazuje na mogućnost da nastavnici/e projiciraju svoju percepciju, koja je rezultat šireg društvenog konteksta, na čitanke. U tom bi pogledu nastavnicima/ama moglo biti korisno usavršavanje koje se odnosi na upoznavanje s pozitivnim pomacima koji su vidljivi u analizi čitanki i njihovoj usporedbi sa starim čitankama.

Odgovori nastavnika/ca, te rezultati analize čitanki odgovaraju jedni drugima u pogledu zastupljenosti tradicionalne koncepcije obiteljskog života. Ovo se potvrđuje i odgovorima nastavnika/ca na pitanje 'U kojoj se mjeri slažete da u čitanci trebaju biti prisutni različiti tipovi obitelji?' gdje rezultati pokazuju da se od svih navedenih opcija, nastavnici/e najviše slažu s opcijom 'majke i očevi s djecom'. Nastavnici i nastavnice bili su u pravu i kod procjene oblika u kojem se čitanke obraćaju čitatelju/ici. Naime, većina je njih odgovorila da je obraćanje neutralno, što je i potvrdila analiza čitanki.

Uz pitanja vezana za rodnu (ne)osjetljivost sadržaja koji se prenosi u nastavi, nastavnici/e su odgovarali i na razne tvrdnje o rodnim pitanjima u nastavi. Rezultati pokazuju da su nastavnici/e u najvećem broju svjesni/e značenja rodne osjetljivosti u nastavi, te da imaju pozitivan stav prema njenoj primjeni. Na osnovi analize odgovora nastavnika i nastavnica na otvoreno pitanje 'Kakva bi, po Vašem mišljenju, trebala biti čitanka iz Vašeg predmeta koja uvažava ravnopravnost žena i muškaraca (tj. rodno osjetljiva čitanka)?' zaključilo se da postoje različite koncepcija nastavnika/ca o tome što je rodno osjetljiva čitanka. Te se koncepcije kreću od rodno neutralne do rodno osjetljive koje dalje imaju svoje gradacije. Najcjelovitijim odgovorima smatrali su se oni koji ilustriraju tzv. maksimalni pristup rodnoj osjetljivosti, tj. oni odgovori koji ističu važnost ujednačenosti broja

autora i autorica tekstova i dodataka tekstovima, koji zagovaraju pitanja za diskusiju formulirana u oba roda ili se učenicima i učenicama obraćaju u neutralnoj formi, te koji ističu rodno nestereotipne prikaze likova.

Zanimljivo je vidjeti kako je 61.9% nastavnika/ca navelo kako su na svojim satovima govorilo o rodnoj (ne)ravnopravnosti ili rodnim stereotipima na nastavi. Ipak, veliki broj njih (38.1%) to nije učinilo. Kod pitanja jesu li ikada prisustvovali nekom obliku edukacije o rodnim pitanjima, značajna većina (96.1%) odgovorila je da nisu. Ovaj rezultat upućuje na nedostatak profesionalnog usavršavanja po tom pitanju. No, ono što je šokirajući podatak je da 44.7% ispitanih nastavnika/ca nije zainteresirano za dolazak na takvu edukaciju, 31.8% da nije sigurno, a samo 23.5% reklo je da bi ih tako što zanimalo. Radi se dakle o potencijalnoj barijeri primjeni profesionalnog usavršavanja o rodnoj tematici, te se postavlja pitanje zašto je to tako.

Poglavlje 3 – Rodna (ne)osjetljivosti u čitankama i na nastavi hrvatskog jezika – učenička perspektiva

Ivana Jugović

3.1. Istraživački ciljevi i metodologija

Cilj ovog dijela istraživanja je ispitati koliko se na nastavi hrvatskog jezika razgovara o rodnoj (ne)ravnopravnosti, jesu li učenici/e svjesni/e stereotipnih prikaza likova u čitankama te koliko je interakcija nastavnika/ca s učenicima/ama rodno osjetljiva.

Istraživanje o rodnoj osjetljivosti razredne interakcije i čitanki hrvatskog jezika iz učeničke perspektive provedeno je na učenicima i učenicama iz 15 osnovnih škola na području grada Zagreba. U uzorku su ravnomjerno zastupljene škole iz različitih dijelova grada. U svakoj je školi metodom prigodnog uzorkovanja odabran po jedan osmi (završni) razred za sudjelovanje u istraživanju. Učenici su bili informirani o svrsi istraživanja i zamoljeni da ispune upitnik. Učenici/e su upitnik ispunjavali tijekom jednog školskog sata, a čitavo vrijeme trajanja ispitivanja je u razredu bila prisutna po jedna članica istraživačkog tima. Upitnik se sastojao od tri dijela. Prvi dio je ispitivao raspravlja li se na nastavi hrvatskog jezika o neravnopravnosti žena i muškaraca. Drugi dio je ispitivao učeničku percepciju prikaza likova u čitankama, a treći dio učeničku percepciju odnosa nastavnika/ca prema učenicima/cama s obzirom na rodna pitanja (imaju li nastavnici/e drugačija očekivanja o ponašanju djevojčica i dječaka na satu ili o njihovim sposobnostima i interesima itd.).

U istraživanju je sveukupno sudjelovalo 344 učenika i učenica osmih razreda. Djevojke su činile 48.3% uzorka (N = 166), a mladići 50% (N = 172). Šest se osoba (1.7%) nije izjasnilo o svom spolu. Kako bi se stvorio opći dojam o obrazovnom i socijalnom profilu ispitanih učenika i učenica, prikupljeni su i podaci o uspjehu učenika/ca na kraju sedmog razreda, o obrazovanju njihovih roditelja, o tome s kime učenici žive te o njihovim planovima za nastavak obrazovanja. Na kraju sedmog razreda 50.4% učenika je imalo odličan opći uspjeh, 35.6% vrlo dobar, 13.4% dobar i 0.6% nedovoljan. U prosjeku su učenici i učenice postigli vrlo dobar uspjeh na završetku prethodnog razreda.

Najveći broj roditelja učenika završio je višu školu ili fakultet (majke 47.6%; očevi 40.2%), a nakon njih slijede roditelji koji su završili četverogodišnju strukovnu školu (majke 21.4%; očevi 28.6%). Sljedeće najčešće obrazovanje majki je završena gimnazija (12.8%), zatim završena škola za industrijska i obrtnička zanimanja (7.7%) te završena osnovna škola (7.1%). Veći broj očeva ima završenu školu za industrijska i obrtnička zanimanja (12.5%) nego gimnaziju (7.1%) i osnovnu školu (5.1%). Dvojici učenika majka nije završila osnovnu školu, a trojici otac. Ovakva distribucija obrazovanja roditelja, u kojoj osobe s višom i visokom stručnom spremom čine velik udio, može se objasniti činjenicom da je uzorak odabran iz urbane populacije.

Devet učenika nema majku, a devetnaest nema oca. Nadalje, većina učenika živi s oba roditelja (81.3%), 12.2% živi s majkom, jedan učenik živi s ocem, a dvoje učenika s bakom i/ili djedom. Važno je naglasiti da je analiza čitanki hrvatskog jezika predstavljena u prvom poglavlju pokazala da se obitelj (majka i otac) s djecom najviše naglašava, dok su prikazi ostalih tipova obitelji slabo zastupljeni u čitankama. Ova činjenica zasigurno nije ohrabrujuća za djecu-sudionike i sudionice ovog istraživanja koji/e žive s jednim roditeljem ili bez roditelja.

Planovi učenika za nastavak obrazovanja učenika/ca su raznoliki. Oko polovine ih namjerava upisati gimnaziju (54.1% djevojaka; 47.6% mladića), a oko trećine četverogodišnju strukovnu školu (32.1% djevojaka; 37.2% mladića). Oko 10% učenika namjerava upisati trogodišnju strukovnu školu (8.8% djevojaka; 11.0% mladića), a oko 5% ih namjerava upisati neku drugu školu (npr. školu za primijenjenu umjetnost i dizajn). Iako hi-kvadrat test ne pokazuje da se djevojke i mladići razlikuju u svojim odabirima, možemo primijetiti da se nešto više djevojaka opredjeljuje za gimnazije, a mladića za strukovne škole.

3.2. Nalazi istraživanja

3.2.1. Razgovori o rodnoj (ne)ravnopravnosti na nastavi hrvatskog jezika

Tekstovi u čitankama i ostali popratni sadržaji mogu biti polazište raspravama o rodnoj ravnopravnosti. Cilj nam je bio ispitati razgovara li se i koliko se često na nastavi hrvatskog jezika razgovara o

rodnoj (ne)ravnopravnosti te što najčešće potiče razgovor o toj temi. Valja napomenuti da ovi nalazi pokazuju učeničku percepciju, a ne objektivnu sliku o tome koliko su rasprave o rodnim pitanjima prisutne na nastavi. Učenike je pitano razgovaraju li ili ne razgovaraju nastavnici/e s njima o neravnopravnosti žena i muškaraca na nastavi hrvatskog jezika prilikom analize tekstova, ilustracija, video materijala ili kada učenici imaju osobni problem. Trećina učenika/ka izjavljuje da nastavnici/e s njima nikada ne razgovaraju o neravnopravnosti žena i muškaraca na satovima hrvatskog jezika. Najviše učenika/ca složilo se da se na nastavi o rodnoj neravnopravnosti razgovara prilikom analize priče ili pjesme (52.3%), 17.2% učenika/ca izjavljuje da se o neravnopravnosti razgovara prilikom analize filma ili serije, a samo 7% ih smatra da se o tome razgovara prilikom analize slike ili fotografije. U prosjeku učenici/e procjenjuju da se o rodnoj neravnopravnosti razgovara ponekada.

Pitanje je zašto znatno manji broj učenika/ca izjavljuje da se o rodnim pitanjima razgovara prilikom analize video materijala i ilustracija nego tekstova. Vjerojatni razlog leži u tome da se u tekstovima likovi mogu slojevitije opisati, a odnosi među likovima složenije prikazati nego u ilustracijama. Također je moguće da se ilustracije i video zapisi rjeđe analiziraju nego tekstovi, te da se zbog toga učenici/e bolje prisjećaju tekstova prilikom čijih analiza se raspravljalo o rodnoj neravnopravnosti.

Zanimljivo je da, osim samog nastavnog programa, i životne situacije mogu biti polazište za raspravu o (ne)ravnopravnosti žena i muškaraca. Četvrtina učenika i učenica izjavljuje da se o rodnoj problematici razgovara kada oni sami imaju neki osobni problem (Tablica 3.1.).

Zanimljivo je da se mladići i djevojke razlikuju u percepciji razgovaranja o temi rodne neravnopravnosti na satu hrvatskog jezika. Više mladića smatra da se o temi neravnopravnosti žena i muškaraca nikada ne razgovara na satu, i u skladu s tim, manje ih nego djevojaka primjećuje da se o toj temi razgovara kada se analiziraju priče ili pjesme. Ta se razlika može objasniti razlikama u interesima mladića i djevojaka. Naime, brojna istraživanja pokazuju da su djevojke više zainteresirane za materinji jezik nego mladići (Marušić, 2006; Wigfield i sur., 1991). Budući da je rodna neravnopravnost najčešće na

štetu žena, možemo pretpostaviti da su djevojke više zainteresirane za temu rodne neravnopravnosti te da u skladu s tim pamte više prilika u kojima se tema rodne neravnopravnosti spominjala na nastavi hrvatskog jezika. U ostalim spomenutim prilikama nema razlike u procjeni mladića i djevojaka (kada imaju osobni problem, kada analiziraju film i seriju ili sliku i fotografiju).

Tablica 3.1. Postotak slaganja učenika/ca s odgovorima na pitanje o tome razgovara li se o neravnopravnosti žena i muškaraca na nastavi hrvatskog jezika

Govori li nastavnica ili nastavnik na satovima hrvatskog jezika o neravnopravnosti žena i muškaraca?	% uzorka	% djevojaka	% mladića
Ne, nikada	32.6	27.1	37.8
Da, kada analiziramo neku priču ili pjesmu iz čitanke hrvatskog jezika	52.3	59.0	46.5
Da, kada imamo neki osobni problem	23.8	24.7	23.3
Da, kada analiziramo neki film ili seriju	17.2	15.7	18.0
Da, kada analiziramo neku sliku ili fotografiju iz čitanke hrvatskog jezika	7.0	6.6	7.0

Kako bi odgovori na prethodna pitanja bili potkrijepljeni konkretnim primjerima, učenici/e su trebali napisati nazive priča ili pjesama povodom kojih su razgovarali o neravnopravnosti žena i muškaraca. U tablici 3.2. navedena su djela koje je 5 i više učenika/ca spomenulo. Nije neobično što su učenici/ce naveli upravo ova djela kao ona koja su potaknula diskusiju o rodnoj problematici. Ukratko, u navedenim se djelima radnja zbiva u kontekstu u kojem dominiraju patrijarhalne vrijednosti, a muški ili ženski likovi su prikazani na rodno stereotipan način. Osim takvih likova, neka djela također opisuju likove koji odbacuju tradicionalne društvene uloge.

Tablica 3.2. Tekstovi koje je odabralo više od 5 učenika/ca kao one povodom kojih se na nastavi razgovaralo o neravnopravnosti žena i muškaraca

Naziv priče, pjesme, filma	Broj učenika/ca
Hasanaginica (Narodna)	61
Breza (Slavko Kolar)	54
Mećava (Pero Budak)	23
Duga (Dinko Šimunović)	18
Šalica kave (Ivan Cankar)	12
Pravda (Vladan Desnica, novela i film)	11
Alkar (Dinko Šimunović)	10
Iz velegradskog podzemlja (Vjenceslav Novak)	9
Branka (August Šenoa)	5

3.2.2. Učeničke procjene načina prikazivanja ženskih i muških likova u čitankama iz hrvatskog jezika

Učenici/ce su na check listi od 24 osobine trebali odabrati tri kojima se, prema njihovoj procjeni, najčešće opisuju ženski likovi u tekstovima čitanki, na drugoj listi su to trebali učiniti za muške likove. Procjene učenika/ca pokazuju da su muški i ženski likovi u čitankama prikazani izrazito rodno stereotipno.

Primjerice, žene su u čitankama najčešće prikazane kao lijepe, nježne, marljive, poslušne, osjećajne, požrtvovne i ponizne (Tablica 3.3.). Iako se većina tih osobina može okarakterizirati pozitivnima, njihova glavna zajednička značajka jest pasivnost i usmjerenost na odnose s drugima ljudima tj. na udovoljavanje drugima. Za razliku od pasivnih ženskih likova, muški likovi su najčešće, prema mišljenju učenika i učenica, prikazani kao hrabri, nasilni, vođe, snažni, marljivi i pametni (Tablica 3.4.). Dakle, i muški su likovi prikazani u pozitivnom svjetlu, osim kada je riječ o jednoj osobini. Naime, 29% učenika/ca smatra da se muški likovi najčešće prikazuju kao nasilni.

Zanimljivo je koliko je podjela osobina na muške i ženske prisutna u čitankama. Većina osobina koje su, prema procjeni učenika/ca, najkarakterističnije za muškarce su vrlo rijetko odabrane kao karakteristične za žene, i obratno. Primjerice, 43.9% učenika/ca smatra da

su muški likovi najčešće prikazani kao hrabri, a samo 5.2% ih smatra da se žene najčešće opisuju kao hrabre. Također, 30.6% učenika/ca procjenjuje da se žene u tekstovima najčešće opisuju kao nježne, a samo 1.9% učenika/ca smatra da se muški likovi najčešće prikazuju nježnima. Izuzetak je marljivost koju učenici/ce smatraju karakterističnom za muške i ženske likove u čitankama.

Tablica 3.3. Najčešće osobine ženskih likova u čitankama prema učeničkoj procjeni, te usporedni podaci za iste osobine muških likova

Osobine	Najčešće pripisivane ženskim likovima (%)	Pripisivane muškim likovima (%)
Lijep/a	35.5	5.5
Nježan/na	30.6	1.9
Marljiv/a	29.0	19.4
Poslušan/na	28.7	1.3
Osjećajan/na, suosjećajan/na	24.5	12.9
Požrtvovan/na	20.3	4.8
Ponizan/na	18.1	3.2

% = postotak učenika/ca koji su određenu osobinu odabrali kao onu koja se najčešće pripisuje ženskim odnosno muškim likovima u čitankama

Tablica 3.4. Najčešće osobine muških likova u čitankama prema učeničkoj procjeni, te usporedni podaci za iste osobine ženskih likova

Osobine	Najčešće pripisivane muškim likovima (%)	Pripisivane ženskim likovima (%)
Hrabar/ra	43.9	5.2
Ponosan/na	31.6	2.6
Nasilan/na	29.0	2.6
Osobine vođe	25.8	0.6
Snažan/na	20.0	3.5
Marljiv/a, vrijedan/na	19.4	29.0
Pametan/na, inteligentan/na	17.4	9.4

% = postotak učenika/ca koji su određenu osobinu odabrali kao onu koja se najčešće pripisuje muškim odnosno ženskim likovima u čitankama

Kao i kod procjene osobina, učenici/e su od 15 zanimanja trebali odabrati tri zanimanja muških likova i tri zanimanja ženskih likova koja se u tekstovima najčešće pojavljuju. Zanimljivo je da su se među zanimanjima, koja je odabralo 20% i više učenika ili učenica, našla slična zanimanja muškaraca i žena. Učenici/e percipiraju da se likovi oba spola prikazuju u nastavničkim, radničkim, poljoprivrednim, umjetničkim i svećeničkim zanimanjima (Tablice 3.5. i 3.6.). No poredak zanimanja nije isti za ženske i muške likove. Kod ženskih likova je učiteljica češće zanimanje nego radnica i poljoprivrednica, a kod muških likova učitelj dolazi tek nakon poljoprivrednika, radnika i vojnika. Vojna profesija je prema mišljenju učenika/ca jedna od najčešćih profesija muških likova (40.3%) i istovremeno jedna od najrjeđe viđenih kod ženskih likova (5.2%). Prema mišljenju učenika prodavačica je često zanimanje ženskih likova (35.2%), a prodavač relativno rijetko zanimanje muških likova (12.3%).

Tablica 3.5. Najčešća zanimanja ženskih likova u čitankama prema učeničkoj procjeni

Zanimanja	Najčešće pripisivana ženskim likovima (%)
Učiteljica, nastavnica, profesorica	53.5
Radnica	50.0
Poljoprivrednica	41.6
Prodavačica	35.2
Umjetnica	26.1
Časna sestra, vjersko lice	19.7

% = postotak učenika/ca koji su određeno zanimanje odabrali kao ono koje se najčešće pripisuje ženskim likovima u čitankama

Iako su u čitankama prikazi likova uglavnom stereotipni, neki od njih svojim postupcima odudaraju od društvenih očekivanja o tome kako bi se 'tipična' žena ili muškarac trebali ponašati. Stoga smo učenike/ce ispitali o prisutnosti likova čije ponašanje nije u skladu s društvenim očekivanjima o ponašanju pripadnika njegovog ili njezina spola.

Tablica 3.6. Najčešća zanimanja muških likova u čitankama prema učeničkoj procjeni

Zanimanja	Najčešće pripisivana muškim likovima (%)
Radnik	60.3
Poljoprivrednik	50.3
Vojna zanimanja	40.3
Učitelj, nastavnik, profesor	38.1
Umjetnik	25.5
Vjersko lice, svećenik	21.3

% = postotak učenika/ca koji su određeno zanimanje odabrali kao ono koje se najčešće pripisuje muškim likovima u čitankama

Preko trećine učenika/ca (34.7%) smatra da se u tekstovima javljaju ženski likovi čije ponašanje nije u skladu s ponašanjem koje se očekuje od žena. Djevojke i mladići u podjednakom omjeru smatraju da se u tekstovima pojavljuju ženski likovi atipičnog ponašanja (32.3% djevojke; 36.9% mladići). Pojavu muških likova, čije ponašanje nije u skladu s očekivanim ponašanjem od muškaraca, uočava preko polovine uzorka (52.7%). Zanimljivo je da više djevojaka (60.9%) nego mladića (45.1%) smatra da muški likovi čije se ponašanje obično ne očekuje od muškaraca postoje u čitankama. Osvrt na konkretne primjere likova pojasnit će koje su likove učenici/e imali na umu kada su kazali javljaju li se oni u tekstovima ili ne te nam dati odgovor na pitanje zašto mladići i djevojke daju različite odgovore na ovo pitanje.

Učenici/e su spominjali ženske likove 'atipičnog' ženskog ponašanja u pozitivnom i negativnom svjetlu. Od ženskih likova prikazanih na pozitivan način navedeni su oni koji su se na neki način suprotstavili normama društva i odbacili usko definiranu ulogu žene u tom društvenom kontekstu (primjerice Maša iz Mećave i Srna iz Duge). Nasuprot takvim likovima netradicionalnog ponašanja, učenici su naveli i lik Kate Labudan uz čije ime su upisivali negativne osobine, često vezane uz fizički izgled. Njezin lik ne odgovara današnjim očekivanjima koje društvo ima o izgledu žene, primjerice očekivanjima o ljepoti i vitkosti. Učenici/e su osim konkretnih likova navodili i da su žene koje se ne ponašaju u skladu s očekivanjima prostitutke i lažljive žene (Tablica 3.7.).

Tablica 3.7. Ženski likovi čije ponašanje nije u skladu s onim što se očekuje od žena (prema učeničkoj procjeni)

Ženski likovi	Broj učenika/ca
Maša (Mećava)	12
Hasanaginica (Hasanaginica)	9
Kata Labudan, opasno ružna, gadna, debelo opasna, glupa (Breza)	8
Srna (Duga)	6
Janica (Breza)	5
kurva, prostitutke, noćne dame	4
lažljive	4

Kada su davali primjere muških likova, čije ponašanje nije u skladu s onim što se očekuje od muškaraca, učenici/e su većinom navodili likove koji su opisani kao nasilni, agresivni, hladni ili bešćutni (primjerice Marko Labudan iz Breze, Hasanaga iz Hasanaginice ili Smail-aga Čengić iz Smrt Smail-age Čengića). Kao i kod ženskih likova, učenici/e su navodili i opise muškaraca koji se, po njihovom mišljenju, ne ponašaju u skladu s očekivanjima od muškaraca. To su nasilni i bezosjećajni muškarci, kukavice i pijanci. Svi ti primjeri upućuju da su učenici/e izdvajali likove čije je ponašanje hipermaskulino ili socijalno nepoželjno u suvremenom društvenom kontekstu. Jedini lik čije su ponašanje i interesi u nekim aspektima 'feminizirani' jest Marcel Remenić (Pripovijest o Marcelu Remeniću). Naime njega zanima moda koja se u društvu smatra ženskim interesom (Tablica 3.8.).

Vjerojatni razlog zašto su učenici/e naveli više ženskih nego muških likova, koji odbacuju zadanu im rodnu ulogu, jest što takvih muških likova uglavnom nema u čitankama hrvatskog jezika. To bismo mogli povezati s društvenim promjenama u kojima su se granice rodnih uloga više pomaknule kod žena nego kod muškaraca. Naime, ženama se više dopušta odstupanje od tradicionalne ženske uloge nego muškarcima od tradicionalne muške uloge i povlastica koje s njima dolaze. Ovdje se kratko možemo vratiti na pitanje zašto više djevojaka nego mladića smatra da se u čitankama javljaju muški likovi čije ponašanje nije u skladu s onim što se očekuje od muškaraca. Budući da su likovi, koje su naveli, uglavnom hipermaskulinih karakteristika, možemo

pretpostaviti da mladići neke od njihovih osobina smatraju karakterističnima za muškarce, dok ih djevojke smatraju neprihvatljivima za muškarce.

Tablica 3.8. Muški likovi čije ponašanje nije u skladu s onim što se očekuje od muškaraca (prema učeničkoj procjeni)

Muški likovi	Broj učenika/ca
Marko Labudan (Breza)	25
Hasanaga (Hasanaginica)	22
Jole (Mećava)	18
nasilni muškarci, nasilnici	17
Mika (Iz velegradskog podzemlja)	9
Luka (Prosjak Luka)	8
Smail-aga Čengić (Smrt Smail-age Čengića)	8
Salko (Alkar)	7
lažljivci, lažljivi muškarci	6
Serdar (Duga)	5
bezosjećajni	4
kukavice	4
Marcel Remenić (Pripovijest o Marcelu Remeniću)	4
pijanci	4

3.2.3. Rodna (ne)jednakost na nastavi hrvatskog jezika

Način na koji se nastavnici/e odnose prema učenicima/ama i očekivanja koja imaju od njih mogu imati utjecaja na stavove i vrijednosti učenika/ca, njihovo povjerenje u vlastite sposobnosti i na školsko postignuće. Nastavnici uglavnom smatraju da se prema učenicima oba spola ponašaju jednako, no istraživanja temeljena na opažanjima u razredu ukazuju na različit tretman djevojaka i mladića koji se najčešće očituje u primjeni različitih standarda ponašanja za djevojke i mladiće, stereotipnim uvjerenjima o sposobnostima te o nastavku školovanja i odabirima zanimanja djevojaka i mladića (Magno, Silova i Wright, 2003). Stoga smo ispitali učenike i učenice što oni/e misle da nastavnici/e očekuju od djevojaka i mladića u pogledu njihovih interesa, sposobnosti, uloženog truda i ponašanja.

Nalazi našeg istraživanja upućuju na različita očekivanja o ponašanju djevojaka i mladića i primjenu dvostrukih standarda o njihovom ponašanju. Kao što se može vidjeti u tablici 3.9., preko 90% učenika/ca izjavljuje da nastavnici/e od učenika i učenica traže drugačije vrste pomoći; mladići u školi pomažu oko fizički težih poslova, a djevojke oko uređenja prostorija. Dvostruki standardi najuočljiviji su u očekivanju nastavnika/ca da djevojčice budu tiše i mirnije na nastavi nego dječaci te u nižoj toleranciji nepristojnog ponašanja djevojčica na nastavi čime škola socijalizira djevojke prema femininom idealu. Osim toga, preko dvije trećine učenika/ca smatra da nastavnici/e više kažnjavaju dječake nego djevojčice na satu.

Rezultati temeljeni na odgovorima nastavnika/ca iz Poglavlja 2 ne odnose se nužno na nastavnike/e koji predaju učenicima/cama iz ovog dijela istraživanja. No, zanimljivo je usporediti njihove rezultate i vidjeti da se nastavnici/e u potpunosti slažu da bi se djeca trebala obrazovati u duhu rodne jednakosti, dok gore citirani odgovori učenika/ca upućuju da njihovi/e nastavnici/e imaju različita očekivanja i da se na drugačiji način odnose prema učenicima i učenicama.

Većina učenika/ca ne slaže se s tim da nastavnici/e imaju stereotipna uvjerenja o snalažljivosti učenika/ca pri odgovaranju i o trudu potrebnom za postizanje određene ocjene. No, kada je riječ o odabirima nastavka obrazovanja i procjeni sposobnosti učenika/ca za određene predmete, prema mišljenju učenika/ca, nastavnici/e su poprilično pristrani. Primjerice, učenici/e uočavaju da nastavnici/e smatraju da postoje školski predmeti koji bolje leže jednom ili drugom spolu, te da neki nastavnici/e misle kako su neke srednje škole više prikladne za djevojke, a neke za mladiće. Takvi stavovi nastavnika/ca mogu oblikovati uvjerenja učenika/ca da je pripadnicima njihovog spola teže uspjeti u nekom predmetu te da im je broj opcija koje mogu razmotriti prilikom odabira nastavka obrazovanja i karijere ograničen.

Ovi rezultati upućuju da je interakcija na nastavi u nekim aspektima rodno osjetljiva, dok je u nekima obilježena rodnim stereotipima. Primjerice, može se zaključiti da učenici i učenice smatraju kako nastavnici/e imaju različita očekivanja o njihovom vladanju i aktivnostima s obzirom na spol. No također se može primijetiti da učenici i učenice uglavnom ne osjete da im nastavnici/e različito pristupaju

kod ispitivanja i ocjenjivanja. Zanimljive su i spolne razlike u percepciji učenika/ca. Primjerice, mladići su jače od djevojaka uvjereni da ih se više kažnjava nego djevojke, dok su djevojke više uvjerene da se njima manje tolerira nepristojno ponašanje na nastavi nego mladićima. Na ovim primjerima vidimo da učenici i učenice percipiraju kako je njihov spol u nepovoljnijem položaju od onog drugoga, tj. da slabije uočavaju eventualne nepravednosti kada one pogađaju pripadnike suprotnog spola.

Tablica 3.9. Postoci slaganja učenika/ca s tvrdnjama o rodnoj (ne)osjetljivosti na nastavi

Moje nastavnice i moji nastavnici....	% uzorka	% djevojaka	% mladića	χ^2 (df=1)
...kada u školi treba pomoć, traže od dječaka pomaganje kod fizički težih poslova, a od djevojčica pomoć oko uređenja prostorija.	92.3	93.9	90.6	1.241
…više kažnjavaju dječake nego djevojčice na satu.	67.8	61.3	74.6	6.658*
…očekuju da djevojčice trebaju biti tiše i mirnije na satu nego dječaci.	63.0	66.7	59.3	1.941
…smatraju da postoje školski predmeti koji bolje leže djevojčicama i oni koji bolje leže dječacima.	61.7	62.7	60.6	.151
…manje toleriraju nepristojno ponašanje djevojčica na nastavi nego dječaka.	45.9	52.7	39.1	6.288*
…misle da su neke srednje škole prikladnije za djevojčice, a neke za dječake.	39.7	36.7	42.1	1.012
…misle da dječaci trebaju više učiti nego djevojčice da bi dobili istu ocjenu.	29.8	17.1	40.4	21.825***
…smatraju da su dječaci snalažljiviji kod odgovaranja za ocjenu od djevojčica.	25.0	15.8	34.3	15.281***
…smatraju da hrvatski i strani jezici bolje leže djevojčicama a matematika dječacima.	21.9	22.3	21.7	.018
…češće se obraćaju dječacima nego djevojčicama kada razgovaramo o gradivu.	20.4	13.9	26.2	7.774**
…kod ispitivanja imaju veće zahtjeve od djevojčica nego od dječaka.	19.5	22.6	16.0	2.324
…misle da dječaci postižu bolje rezultate s manje truda.	17.6	13.9	21.9	3.584

* $p < 0.05$
** $p < 0.01$
*** $p < 0.001$

3.3. Zaključak

Cilj je istraživanja bio ispitati koliko se na nastavi hrvatskog jezika razgovara o rodnoj (ne)ravnopravnosti, jesu li učenici/e svjesni stereotipnih prikaza likova u čitankama te koliko je interakcija nastavnika/ca s učenicima/ama rodno osjetljiva.

Trećina učenika/ca izjavila je da nastavnici/e hrvatskog jezika s njima nikada nisu razgovarali o rodnoj neravnopravnosti na nastavi. S obzirom da škola treba socijalizirati učenike/ce za daljnji život, zabrinjavajuće je da je prenošenje vrijednosti o ravnopravnosti žena i muškaraca izostavljeno.

Preko polovice učenika/ca izjavljuje da se o rodnoj neravnopravnosti razgovara prilikom analize tekstova iz čitanki hrvatskog jezika, a tekstovi koji su polazište za takve rasprave obično opisuju patrijarhalno društvo i rodno stereotipne likove. Zanimljivo je i da osobni problemi učenika/ca mogu biti polazište za diskusije o rodnoj ravnopravnosti. U takvim se razgovorima od učenika/ca mogu saznati njihove dvojbe i pogledi na rodna pitanja te se rodnoj problematici može pristupiti na njima zanimljiv način.

Učenici/e su svjesni stereotipnih prikaza ženskih i muških likova u čitankama, a zapazili su da se u nekim tekstovima javljaju i netradicionalni ženski likovi tj. likovi koji istupaju iz strogih okvira ženske rodne uloge. Kada su trebali nabrojati muške likove čije se ponašanje obično ne očekuje od muškaraca, učenici/e su većinom navodili izrazito patrijarhalne, hipermaskuline muškarce. Učenici/e očito smatraju da je strogi patrijarhat, koji se očituje u ograničavanju sloboda žena i nasilju nad ženama, nešto što se ne očekuje od muškaraca te da je u suvremenom društvenom kontekstu takvo postupanje neprihvatljivo.

Interakcija nastavnika/ca s učenicima/ama donekle je rodno osjetljiva; prema mišljenju većine učenika/ca, nastavnici/e jednako postupaju prema djevojkama i mladićima prilikom odgovaranja i ocjenjivanja. Slabija rodna osjetljivost se očituje u dvostrukim standardima za ponašanje djevojaka i mladića pri čemu se od djevojaka očekuje da budu mirnije i tiše, te u drugačijim očekivanjima o nastavku obrazovanja djevojaka i mladića.

Naposljetku možemo zaključiti da je nastavnike/ce potrebno educirati o i motivirati na rodno osjetljivu komunikaciju na nastavi te

na kritičko razmatranje rodne neravnopravnosti i rodnih stereotipa u čitankama. Najvažnije je da se učenicima/ama približi rodna problematika na njima zanimljiv način te da se poveže sa suvremenim društvenim zbivanjima i njihovim životnim iskustvima.

Poglavlje 4 – Komparacija rezultata istraživanja provedenih u različitim kontekstima

4.1. Komparacija čitanki

Cilj ove faze istraživanja bio je istražiti stupanj u kojem su čitanke književnosti za osnovnu školu u različitim kontekstima (Hrvatska, Federacija Bosne i Hercegovine, Kosovo, Crna Gora, Republika Srpska, Srbija i Vojvodina) rodno (ne)osjetljive. Ova je analiza učinjena prema razvijenoj matrici za analizu teksta iz rodne perspektive, a sadrži indikatore rodne osjetljivosti poput: podjednaka zastupljenost muških i ženskih autora čitanki, podjednaka zastupljenost muških i ženskih autora tekstova u čitankama, autora slikovnih priloga, podjednaka zastupljenost muških i ženskih likova u tekstovima i slikovnim prilozima, neutralno formiranje pitanja u tekstovima, nestereotipni prikazi likova itd.

U Hrvatskoj, Federaciji Bosne i Hercegovine, Srbiji i Vojvodini, postoji podjednaka zastupljenost muških i ženskih autora čitanki od prvog do zadnjeg razreda osnovne škole. Specifičnost primjera Hrvatske i Federacije Bosne i Hercegovine ovdje leži u podatku da su žene češće autorice čitanki za niže razrede, dok su muškarci češće autori za više razrede. Analize autorstva čitanki iz Kosova, Republike Srpske i Crne Gore pokazuju nam da ovdje muški i ženski autori nisu podjednako zastupljeni, već da su više zastupljeni muški autori, iako se u Crnoj Gori može primijetiti pozitivni pomak u odnosu na rezultate dobivene analizom starog nastavnog programa i čitanki.

Kod autorstva tekstova u čitankama možemo zamijetiti da dominiraju muški autori u gotovo svim istraženim kontekstima. Naime, jedino u hrvatskom kontekstu pronalazimo u nižim razredima podjednaku zastupljenost muških i ženskih autora, ali ipak i ovdje su u višim razredima češće zastupljeni muški autori. Kada govorimo o zastupljenosti muških i ženskih autora slikovnih priloga, vidimo kako su i ovdje više zastupljeni muški autori.

U analiziranim čitankama iz većine zastupljenih konteksta istraživanja primjećujemo kako u osnovnim tekstovima od prvog do zadnjeg razreda osnovne škole dominiraju muški likovi. Jedinu iznimku čini primjer Crne Gore i to u prvom razredu osnovne škole gdje je u novim

čitankama više zastupljen lik majke. Istu situaciju možemo vidjeti i kod rezultata o zastupljenosti muških i ženskih likova u slikovnim prilozima. I ovdje su više zastupljeni muški likovi. Iznimku ovim rezultatima čini primjer novih udžbenika za šeste razrede u Crnoj Gori gdje 50% slikovnih priloga sadrži podjednaku zastupljenost muških i ženskih likova.

Jedan od indikatora rodne osjetljivosti u čitankama je i rodno neutralna formulacija pitanja učenicima i učenicama. Provedena analiza pokazuje da su u svim analiziranim čitankama, osim onih s Kosova, pitanja formulirana rodno neutralno, tj. u drugom licu jednine (Srbija i Hrvatska), u srednjem rodu (Crna Gora, Republika Srpska) ili množini (Vojvodina).

Da bi čitanka bila rodno osjetljiva, likovi se u tekstovima ne bi smjeli prikazivati na stereotipan način. Odabrani indikatori rodne osjetljivosti u ovom dijelu analize su nestereotipni prikazi muških i ženskih likova po pitanju pozitivnih i negativnih osobina te njihovih vrijednosti, podjednaka zastupljenost različitih obiteljskih uloga i netradicionalno prikazivanje likova vezano uz njihov bračni status. Pozitivne osobine ženskih likova su stereotipno prikazane u Federaciji Bosne i Hercegovine, na Kosovu, u Republici Srpskoj i u Vojvodini. Primjerice, žene su u Vojvodini najčešće prikazane kao osjećajne, suosjećajne, požrtvovne i nesebične. U ostala tri konteksta se žene podjednako prikazuju stereotipno, npr. kao osjećajne, nježne i požrtvovne (Crna Gora, Hrvatska i Srbija) i nestereotipno tj. u osobinama karakterističnim i za muške likove (npr. hrabre, aktivne).

Muški likovi se u većini konteksta prikazuju stereotipno, primjerice kao hrabri, pametni, odlučni i aktivni. Jedino se u čitankama iz Crne Gore i Hrvatske muški likovi podjednako prikazuju stereotipno, primjerice kao hrabri i ponosni, te nestereotipno, npr. kao osjećajni. No, čak i kada se muški likovi prikazuju osjećajnima, kao u Crnoj Gori, ta je osobina niže rangirana kod muških likova nego kod ženskih.

Negativne osobine ženskih likova su znatno više stereotipne nego njihove pozitivne osobine. U svim istraživačkim kontekstima prevladavaju stereotipni prikazi žena kao svadljivih, lažljivih, plašljivih, nesigurnih ili pasivnih.

Kod negativnih osobina muških likova također prevladavaju stereotipi. Muškarci su najčešće prikazani kao nasilni, hvalisavi, nepravedni

ili sebični. Samo su u Srbiji prikazani i djelomično nestereotipno, kao lažljivi i plašljivi.

Vrijednosti ženskih i muških likova u potpunosti odgovaraju rodnim stereotipima i time doprinose rodnoj neosjetljivosti čitanki. Vrijednosti žena su najčešće djeca, obitelj, ljubav i brak, a muškaraca patriotizam. Time su žene smještene u privatnu sferu obitelji i doma, a muškarci u javnu.

Jedan od indikatora rodne osjetljivosti čitanki jest i podjednaka zastupljenost različitih obiteljskih uloga u tekstovima. Po tom kriteriju, niti jedna analiza nije pokazala da su čitanke rodno osjetljive. Naime, u svim kontekstima neka uloga dominira. U četiri konteksta je najveća pažnja posvećena majkama (Crna Gora, Federacija Bosne i Hercegovine, Hrvatska, Srbija), očevi su najčešće spominjani u Vojvodini i na Kosovu, a u Republici Srpskoj dominira uloga sina.

Zastupljenost različitih prikaza obitelji i bračnih statusa, osim obitelji s djecom, također je indikator rodne osjetljivosti čitanki. Analize su u svim kontekstima pokazale da su čitanke po ovom pitanju još uvijek izrazito neosjetljive. Naime, u svim kontekstima nisu značajno zastupljeni samci, obitelji bez djece, izvanbračna zajednica, razvedeni i udovci.

4.2. Komparacija rezultata upitnika za nastavnike/ce

U ovoj istraživačkoj fazi nastojala se ispitati perspektiva nastavnika i nastavnica materinjeg jezika i književnosti (uz izuzetak Vojvodine u kojoj se radi o nastavi srpskog jezika kao nematerinjeg) o rodnoj (ne)osjetljivosti u osnovnoškolskim čitankama književnosti, te u njihovoj nastavi. Nastavnici/e u uzorku zamoljeni su da procjene na skali od 1 do 4 (uopće se ne slažem – u potpunosti se slažem) koliko se slažu s 12 tvrdnji koje se odnose na različite aspekte roda u obrazovanju.

Odgovori pokazuju kako se većina nastavnika/ca u kontekstima u kojima je istraživanje provedeno (Hrvatska, Federacija Bosne i Hercegovine, Kosovo, Crna Gora, Republika Srpska, Srbija i Vojvodina) u potpunosti ili uglavnom slažu s tvrdnjom da bi se djeca u toku svog školovanja trebala obrazovati u duhu ravnopravnosti žena i muškaraca, te da bi se ova tema trebala podučavati u okviru predmeta materinjeg jezika i književnosti. Može se vidjeti i kako se većina nastavnika/

ca u svim kontekstima uglavnom ili u potpunosti slaže s tvrdnjom da bi se putem čitanki iz književnosti trebalo poučavati o ravnopravnosti spolova, te da bi u obrazovanje nastavnika/ca tijekom fakultetskog studija valjalo uvesti edukaciju o ravnopravnosti spolova. Jednako tako, većina se nastavnika/ca uglavnom ili u potpunosti slaže i s tvrdnjom da bi trebao biti podjednak broj muških i ženskih autora čitanki iz književnosti.

Za razliku od navedenih tvrdnji, gdje su odgovori nastavnika i nastavnica iz svih zastupljenih konteksta slični ili pak isti, postoje razlike u odgovorima na pitanja koja se tiču rodne osjetljivosti kod postavljanja pitanja, te zastupljenosti teme ravnopravnosti muškaraca i žena u nastavi. Naime, rezultati pokazuju da se u Hrvatskoj i Vojvodini nastavnici/e uglavnom slažu s tvrdnjom da je potrebno postavljati pitanja u čitankama u muškom i ženskom rodu, dok u drugim kontekstima (Federacija Bosne i Hercegovine, Kosovo, Crna Gora, Republika Srpska, Srbija) nastavnici i nastavnice procjenjuju da nije potrebno pitanja postavljati u muškom i ženskom rodu. Različitost u odgovorima pronalazimo i kod tvrdnje da bi se o (ne)ravnopravnosti eventualno trebalo govoriti na satu razredne zajednice ili nekom drugom satu, a ne na nastavi njihovog predmeta. U Hrvatskoj, Federaciji Bosne i Hercegovine, Crnoj Gori i Vojvodini ispitani nastavnici i nastavnice podržavaju ideju da se o rodnim pitanjima govori na satovima njihovog predmeta, dok u Republici Srpskoj i Srbiji većina nastavnika/ca podržava ideju da se o rodnoj ravnopravnosti valja razgovarati na satu razredne zajednice ili za vrijeme nekih drugih predmeta, a ne na satovima materinjeg jezika. Na Kosovu možemo uočiti jednu zanimljivost kod odgovora, naime većina nastavnica podržava ideju da se o rodnoj ravnopravnosti govori na satovima materinjeg jezika, dok većina nastavnika tu ideju ne podržava.

Nadalje, sličnosti se u odgovorima između različitih konteksta pronalaze i kod tvrdnje da je u redu da čitanke književnosti žene i muškarce predstavljaju stereotipno, tj. žene kao mile, marljive i nježne, a muškarce kao inteligentne i hrabre. U svojim su odgovorima nastavnici/e pokazali da se uglavnom ili uopće ne slažu s tom tvrdnjom.

Slične rezultate pronalazimo i kod tvrdnje koja se odnosi na stereotipno prikazivanje zanimanja (muškarci kao vojna lica i političari, a

žene kao učiteljice i medicinske sestre). I ovdje su svojim odgovorima nastavnici/e pokazali da se uglavnom ili uopće ne slažu da je u redu muškarce prikazivati u tipično muškim zanimanjima, a žene u tipično ženskim. Naposljetku, većina nastavnika i nastavnica iz navedenih konteksta se uopće ili uglavnom ne slaže s tvrdnjama: 'Čitanke nisu mjesto gdje treba promovirati ravnopravnost žena i muškaraca.', 'U redu je da su glavni likovi u tekstovima većinom muškarci.', i 'U osnovnoj školi je prerano djecu poučavati o ravnopravnosti žena i muškaraca'. Iznimku odgovorima čine rezultati s Kosova koji pokazuju da kod tvrdnje 'Čitanke nisu mjesto gdje treba promovirati ravnopravnost žena i muškaraca.' postoji razlika u odgovorima između nastavnika i nastavnica. Odgovori nastavnica sličniji su odgovorima njihovih kolega i kolegica iz drugih konteksta, tj. većina njih smatra da u čitankama treba promovirati rodnu ravnopravnost.

Iz odgovora na navedene tvrdnje možemo zaključiti kako se ispitani nastavnici i nastavnice iz različitih konteksta uglavnom slažu u svojim odgovorima. Značajnije razlike se pronalaze jedino kod tvrdnji koje se odnose na rodnu osjetljivost pitanja u čitankama, te na zastupljenost teme rodne ravnopravnosti u drugim školskim satovima pored onih službenog jezika i književnosti. Uz ovo, razlike pronalazimo u odgovorima između nastavnika i nastavnica na Kosovu. Ovi rezultati ukazuju na to da je većina ispitanih nastavnika i nastavnica rodno osjetljivo u pogledu navedenih indikatora, no u interpretaciji ovih rezultata valja ostati pažljiv zbog mogućnosti da nastavnici/e daju društveno poželjne odgovore. Ipak, i ako se radi o društveno poželjnim odgovorima, indikativno je što u ovom slučaju nastavnici i nastavnice znaju što je društveno poželjno odgovaranje.

Uz procjene navedenih tvrdnji u posljednjem dijelu upitnika su nastavnici/e odgovarali i na pitanje jesu li ikada pohađali neku edukaciju na temu ravnopravnosti spolova. Rezultati pokazuju da većina nastavnika i nastavnica u svim zastupljenim kontekstima nije pohađala takvu edukaciju. Ovaj podatak ukazuje na nedostatak rodnih tema u inicijalnom i kontinuiranom usavršavanju nastavnika/ca.

No, ono što je zanimljiv rezultat u daljnjem pitanju odnosi se na odgovore o tome bi li nastavnici/e željeli pohađati takvu edukaciju. Naime, rezultati iz pojedinih konteksta su šaroliki. Dok npr. u Federaciji Bosne i Hercegovine većina ispitanih nastavnika i nastavnica zani-

ma takva edukacija, a i u Republici Srpskoj je takvih 45.7%, u Hrvatskoj, Srbiji i na Kosovu kod većine ispitanika ne postoji taj interes. U Crnoj Gori i Vojvodini većina je ispitanika i ispitanica neodlučno u vezi takve edukacije (53% u Crnoj Gori, a 65% u Vojvodini).

4.3. Komparacija rezultata upitnika za učenike/ce

U ovom dijelu istraživanja se željelo ispitati koliko se na nastavi materinjeg jezika (uz izuzetak Vojvodine u kojoj se radi o nastavi srpskog jezika kao nematerinjeg) razgovara o rodnoj ravnopravnosti te koliko je interakcija većine nastavnika/ca i učenika/ca rodno osjetljiva prema osobnom mišljenju učenika/ca. Stoga su učenici/e trebali na skali od 1 do 4 (uopće nije točno – u potpunosti je točno) procijeniti kakav je odnos većine njihovih nastavnika/ca prema učenicima/cama u njihovom razredu na 12 (u Federaciji Bosne i Hercegovine, Hrvatskoj i na Kosovu) ili 11 tvrdnji (u Crnoj Gori, Republici Srpskoj, Srbiji i Vojvodini).

Indikatori rodne osjetljivosti na nastavi su prisutnost diskusija o rodnoj ravnopravnosti na nastavi te rodno osjetljiva komunikacija koja, primjerice, uključuje jednak tretman djevojaka i mladića, neprimjenjivanje dvostrukih standarda u vezi njihovog ponašanja, nestereotipna uvjerenja o sposobnostima i o nastavku školovanja djevojaka i mladića.

Kada je riječ o razgovorima o rodnoj ravnopravnosti na nastavi, rezultati jako ovise o kontekstu u kojem je istraživanje provedeno. U Vojvodini gotovo 70% učenika/ca navodi da se na nastavi nikada ne govori o rodnoj ravnopravnosti, dok na Kosovu manje od 20% učenika/ca daje taj odgovor. Rezultati ostalih istraživanja su između ova dva ekstrema. Kada ih je pitano koliko često se prilikom analize priče ili pjesme diskutira o ravnopravnosti žena i muškaraca, učenici/e većinom odgovaraju da se o toj temi razgovara ‘ponekada’.

Različiti aspekti interakcije nastavnika/ca i učenika/ca su u različitoj mjeri rodno osjetljivi. Komparacija će se započeti s onim aspektima koji su rodno neosjetljivi. U svih sedam istraživanja pokazalo se da učenici/e smatraju da nastavnici/e traže od dječaka pomaganje kod fizički težih poslova, a od djevojčica pomoć oko uređenja prostorija te da nastavnici/e očekuju da djevojčice budu tiše i mirnije na

satu nego dječaci. Dvostruki standardi mogu se uočiti i kod češćeg kažnjavanja dječaka na satu nego djevojčica. Naime, u gotovo svim kontekstima, osim u Federaciji Bosne i Hercegovine, učenici/e smatraju da je takva praksa prisutna. Učenici/e također u većini istraživanja procjenjuju da njihovi nastavnici/ce misle kako neki školski predmeti bolje leže djevojčicama, neki dječacima. Samo se na Kosovu i u Crnoj Gori većina učenika/ca ne slaže s time.

Neki su indikatori rodno osjetljive interakcije samo djelomično zadovoljeni. Primjerice, u većini istraživanja oko polovice učenika/ca smatra da njihovi nastavnici/e manje toleriraju nepristojno ponašanje djevojčica na nastavi nego dječaka. Sličan postotak učenika/ca u većini istraživanja procjenjuje da nastavnici/e misle da su neke srednje škole prikladnije za djevojčice, a neke za dječake.

Rodno osjetljiva interakcija na nastavi se u svim kontekstima očituje u tome što prema mišljenju učenika/ca nastavnici/e ne smatraju da jezici bolje leže djevojčicama a matematika dječacima. U kontekstima u kojim je ovo pitanje postavljeno (u Federaciji Bosne i Hercegovine, Hrvatskoj i na Kosovu) se, prema mišljenju učenika/ca, nastavnici/e ne obraćaju češće dječacima nego djevojčicama kada se obrađuje neko gradivo. Nadalje, u gotovo svim od sedam istraživačkih konteksta učenici/e smatraju da njihovi nastavnici/e ne misle da dječaci postižu bolje rezultate s manje truda niti da kod ispitivanja imaju veće zahtjeve od djevojčica. Jedino na Kosovu više od polovice djevojčica smatra da kod ispitivanja postoje veći zahtjevi od djevojčica nego od dječaka, a u Crnoj Gori većina dječaka smatra da njihovi nastavnici/e misle da dječaci s manje truda postižu bolji uspjeh. S obzirom da se kod većine istraživanja pokazalo da su navedeni indikatori rodne osjetljivosti zadovoljeni, može se reći da su komunikacija prilikom obrađivanja gradiva i ocjenjivanje učenika/ca rodno osjetljivi aspekti interakcije na nastavi.

Poglavlje 5 – Preporuke

Preporuke za rodno osjetljive čitanke

Iako je usporedba čitanki iz književnosti za hrvatski jezik iz 1990.-ih i 2000.-tih pokazala da je došlo do pomaka u pogledu rodno osjetljivijeg pristupa u novim čitankama, slijede preporuke kako bi se ova dobra praksa dalje promicala.

1. Trebala bi se promicati zastupljenost žena i muškaraca u školskim čitankama:
   - Rodna ujednačenost autora i autorica tekstova i dodataka tekstovima;
   - Rodna ujednačenost autora i autorica ilustracija koje prate tekstove;
   - Pitanja i zadaci za učenike i učenice trebali bi jednako adresirati oba roda. Drugim riječima, postoji potreba za kontinuirano uravnoteženim postavljanjem pitanja u muškom i ženskom rodu, ili pak treba imati neutralan pristup.
2. Likovi oba roda trebali bi se pojavljivati u širokom spektru uloga (uloga u domu, profesionalna uloga, uloga roditelja), interesa, vrijednosti i situacija.
   - Žene ne smiju pripadati samo privatnoj sferi (onoj doma i obitelji), a muškarci samo javnoj. U ovom je kontekstu potrebno izbjegavati tradicionalne načine prikazivanja žena i muškaraca, osobito u stereotipnim podjelama osobina, vrijednosti, interesa i zanimanja kao 'tipično' ženskim ili 'tipično' muškim.
3. Popratna pitanja tekstovima u kojima se radi o rodnoj stereotipizaciji i/ili nejednakosti trebala bi poticati kritički pristup toj stereotipizaciji i/ili nejednakosti.

Preporuke za rodno osjetljivu nastavu iz perspektive nastavnika/ca

Na osnovi rezultata upitnika za nastavnike/ce, preporučuju se sljedeće mjere:

1. Nastavnici/ce bi morali/e imati prilike za vertikalnu akademsku mobilnost (magisterij i doktorat), te bi ih se trebalo potaknuti da tome i pristupe.

2. Nastavnički studiji bi morali sadržavati i komponentu o rodnoj osjetljivosti u udžbenicima/čitankama, te u nastavnoj praksi;
3. Tokom njihove karijere, nastavnici/ce bi morali biti izloženi različitim kontekstima (npr. druga škola, drugo mjesto) kao prilikama za formiranje novih iskustava. Ovo se može postići putem radionica, seminara i konferencija u različitim dijelovima zemlje;
4. Kada se u udžbenicima/čitankama pojave rodno stereotipne osobine, zanimanja i vrijednosti, nastavnici/ce bi im trebali pristupiti kritički;
5. Nastavnici/e bi morali/e promovirati alternativne scenarije tradicionalnim koncepcijama obiteljskog života (brak, otac i majka s djecom);
6. Potrebno je profesionalno usavršavanje za nastavnike/ice o rodno osjetljivoj nastavi, te poticanje svijesti o vrijednosti takvog usavršavanja.

Preporuke za rodno osjetljivu nastavu iz perspektive učenika/ca

Na osnovi rezultata upitnika za učenike/ce, preporučuju se sljedeće mjere:

1. Nastavnici/e bi se trebali/e jednako ponašati prema djevojčicama i dječacima (oblik razgovora s učenicima ili povratne informacije učenicima trebaju biti rodno neutralni) i izbjegavati dvostruke standarde za djevojčice i dječake;
2. Nastavnici/e bi trebali/e pokazati svojim učenicima/ama da ih njihova rodna pripadnost ne smije kočiti u njihovim daljnjim izborima obrazovanja i karijere;
3. Trebali bi postojati treninzi za učenike/ce o rodnoj osjetljivosti u nastavi koji bi bili primijenjeni na učenicima/cama zanimljiv i poticajan način.

Popis literature

1. Baranović, B. (2000). *'Slika' žene u udžbenicima književnosti*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja – Zagreb.
2. Državni zavod za statistiku (2006). *Žene i muškarci u Hrvatskoj*. Zagreb: Državni zavod za statistiku.
3. Ledić, J. (1997). *Croats, God and What else: Ideology and Values in the Croatian Elementary School Curriculum*. Presentation at the Annual conference ARNOVA, Indianapolis.
4. Leinert Novosel, S. (1999). Žene na pragu 21st. *Između majčinstva i profesije*. Zagreb: Women group TOD.
5. Magno, C., Silova, I. & Wright, S. (2003). *Open minds: Opportunities for gender equity in education. A Report on Central and South Eastern Europe and the Former Soviet Union*. New York: Open Society Institute.
6. Marušić, I. (2006). Motivacija i školski predmeti: Spolne razlike među učenicima u kontekstu teorije vrijednosti i očekivanja. U B. Baranović (Ur.), *Nacionalni kurikulum za obvezno obrazovanje u Hrvatskoj – različite perspektive*, Institut za društvena istraživanja u Zagrebu.
7. Wigfield, A., Eccles, J. S., Iver, D. M., Reuman, D., & Midgley, C. (1991). Transitions during early adolescence: Changes in children's domain-specific self-perceptions and general self-esteem across transition

Chapter 6 – About the publication and conducted research

This publication has resulted from research carried out within the regional project *Gender sensitive textbooks and classroom interaction in the Balkan region* (September 2005 – September 2007). The aim of the project was to problematize the issue of gender (in)sensitivity in literature textbooks and classroom interaction in compulsory schooling on the basis of collected data. The research section of the project which explored gender (in)sensitivity in Croatian literature textbooks followed on from research conducted by dr.sc. Branislava Baranović, which looked at the portrayal of women in Croatian literature textbooks for primary and secondary schooling.[8] *Gender sensitive textbooks* have been defined as those textbooks where there is a balance between the number of female and male text authors, as well as authors of text supplements, where the discussion questions are formulated in both the feminine and masculine form, or the neuter form, where textbook characters are portrayed in a gender non-stereotypical manner, or, in cases when that does occur, such stereotypical portrayals are reviewed with questions which supplement the text.[9]

Since the aim of the project was to examine the issue of gender sensitivity in primary schooling from different perspectives, the second part of the project focused on gender sensitivity in classroom practice, i.e. from the perspective of teachers and pupils. It was taken that *gender sensitive classroom practice* referred to classroom interaction in which teachers encourage discussions about gender equality, critically address gender stereotypical portrayals of textbook characters, equally treat their male and female pupils and point out to them that their gender should not limit them in their educational and career choices.

The themes researched within the project are important for the Croatian educational context and the introduction of gender sensitive educational policies. One of the aims of the 'Croatian national policy for

[8] Baranović, B. (2000) The portrayal of women in literature textbooks, Zagreb: Institute for Social Research in Zagreb.

[9] We believe that gender insensitive texts which have literary value should be included in the textbooks, but that it it necessary that such texts are acccompanied by a critical review of its content from a gender perspective.

the promotion of gender equality in the period between 2006 and 2010' is in fact the encouragement of gender sensitive education through gender sensitive textbooks and the continuous training in gender equality on all levels of the educational system.[10] Therefore, we believe that the results and recommendations resulting from this project could be useful in developing a programme for teacher training in gender equality issues, a gender sensitive programme for the professional guidance of pupils, as well as extra-curricular gender education programmes for primary and secondary schools which are being planned as part of the implementation of the already mentioned national policy.

This two year project has been financially supported by the Re:Fine programme of the Open Society Institute and realised in cooperation with 7 partner institutions/organisations:

1. Montenegro: NGO Women action, Nikšić
2. Croatia: Institute for Social Research, Centre for Educational Research and Development, Zagreb
3. Republika Srpska (Bosnia and Herzegovina): Gender centre – Centre for gender equity and equality of the Government of Republika Srpska, Banja Luka
4. Federation of Bosnia and Herzegovina: Centre Women and Society, Sarajevo
5. Serbia: HORA Group for the emancipation of women, Valjevo
6. Vojvodina: Centre for gender studies, Faculty of Philosophy, Novi Sad
7. Kosovo: Centre for Education, Faculty of Psychology, Priština

The aims of particular steps in the research project were to:

1. analyse the content of Croatian literature textbooks for primary schools from a gender perspective (e.g. explore the gender balance in the authorship of textbooks, their texts and supplements)[11],

[10] National policy for the promotion of gender equality between 2006. and 2010. (NN 114/06, http://www.nn.hr/clanci/sluzbeno/2006/2527.htm)

[11] Although the gender perspective in the publication is presented through the male-female dichotomy, the authors wish to emphasize that they do not underestimate the complexity of gender categories.

2. examine how teachers perceive textbooks for the subject Croatian language and literature from a gender perspective and what they think about gender sensitivity in classroom practice,
3. examine how aware pupils are in their final year of compulsory schooling of gender stereotypes in their literature textbooks, as well as their estimates of the extent their classroom interaction is gender sensitive.

The project has enabled an insight into gender issues in education in local contexts, comparison of selected issues in different social contexts, as well as the comparison of gender sensitivity in primary school textbooks at two points in time.

The publication is divided into six chapters. The first chapter discusses results from the content analysis of Croatian literature textbooks from a gender perspective. This analysis covered a total of 10 literature textbooks for compulsory education in Croatia (first to eighth grade). Chapter 2 reports findings from the questionnaire on gender issues in education administered to 136 teachers teaching Croatian language and literature in the final grade of compulsory schooling from across Croatia, and Chapter 3 explores the presence of discussions on gender (in)equality during Croatian language lessons from the pupils' perspective, the extent of the pupils' awareness of stereotypical descriptions of textbook characters and in general to try and establish the extent of gender sensitivity in classroom practice from the pupils' point of view. Each of these three chapters is subdivided into three main parts: (1) research aims and methodology, (2) research findings and (3) conclusion. The fifth chapter comprises a brief comparison of research results across participating countries and finally, the fifth section gives recommendations, on the basis of findings, on how to improve gender sensitivity in education. The last chapter contains the description of the research project, conclusions and recommendations written in English.

Conclusions

6.1. Conclusion on gender (in)sensitivity in Croatian literature textbooks

The analysis of compulsory education literature textbooks in Croatia points to several issues relevant for the discussion on gender sensitive textbooks.

Regarding the quantitative representation of women and men in textbooks, the findings clearly demonstrate that women are in many ways marginalized. In comparison to men, the frequency of their appearance is considerably lower. They appear more rarely as authors of texts, illustrations, questions and assignments for pupils, as well as other methodical items supplemented to the texts in textbooks.

When speaking about the ways in which women and men are portrayed in the textbooks, the findings give us convincing arguments illustrating a stereotypical approach of the textbooks to both men and women. This is evident in almost all of the analysed characteristics of female and male characters appearing in the textbooks. For instance, the data on personality traits, professional roles and the value systems of the male and female characters divide them in those which are typical for women and those typical for men, meaning that the male characters are more often seen as 'stereotypically' male, and female characters as 'stereotypically' female.

However, in contrast to the textbooks from 1990's, in the new textbooks the number of personality traits, values and professions shared by men and women has evidently increased. Therefore, in spite of the fact that the new textbooks are still gender stereotypical, we can observe a positive difference as an indication towards overcoming the rigid traditional division of personality characteristics and professional roles into female and male.

If we look at the ways in which family life and family roles are addressed, one can see that the current textbooks have not made any progress in this respect. Indeed, they still promote the woman's role as a mother and a family with children as the preferred modes of lifestyle for pupils in their adult age. In connection with other stereotypi-

cal individual and professional characteristics attached to men and women, the promotion of such traditional models of family life and family roles shows that the textbooks still connect the woman with family life and give the pupils the message that the woman belongs to the private sphere, whereas the public sphere and professional career are reserved for the male population.

Finally, it needs to be emphasised that, as it was with the case of the 1990's textbooks, women are also authors of the textbooks and they themselves contribute to the stereotypical portraying and promotion of traditional, dichotomised images of women and men as role models for pupils.

To conclude, in order to overcome the gender stereotypical portrayal of men and women in literature textbooks, changes will be required not only to the national curriculum and textbooks, but also in the form of trainings on gender sensitivity for textbook authors, as well as, most importantly, teachers.

6.2. Conclusion on gender (in)sensitivity in Croatian literature textbooks and classroom practice from the teachers' perspective

When asked to estimate which personality traits were more often connected to male characters in the book, which to female characters and which were related to both men and women, teachers' responses showed that their perception of male characters was that they were more likely to be 'stereotypically' male and female characters 'stereotypically' female; the two positioned against each other in a series of opposites. To illustrate this point, male characters are predominantly reported to be proud, whereas female characters are obedient; male characters are brave, female characters are fearful; male characters are determined, female characters are insecure and male characters are aggressive, whereas female characters are gentle and kind.

The same can be said for the professional roles teachers feel male and female textbook characters most often occupy, the findings yet again showing that the teachers' impressions of the character's professional roles were gender stereotypical. For instance, male characters are more often sailors, statesmen, politicians and policemen,

whereas female characters are more often housekeepers, seamstresses and nurses.

Stereotypical constructions of gender appear with findings relating to values too. For example, values typically associated with male characters are mostly associated with the public sphere (e.g. democracy, national belonging, power, patriotism, high social status) and individual well being (e.g. fun and an easy life, self affirmation, sex), whereas the values assigned to female characters relate more to the private sphere (e.g. family, marriage, children) and in that sense to other people's well being (e.g. as a wife and mother).

The estimation of the personal characteristics and professional roles of male and female characters appears to be even more stereotypical than the results obtained through the content analysis of literature textbooks. This suggests that teachers may be projecting their perception, which is also influenced by the wider social context, on the textbooks. To this extent, teachers might benefit from training that would also involve an appreciation of the positive changes made in the new textbooks.

Where teachers' estimations did prove to fare well with the results of the textbook analyses is in their answers relating to family life, where findings suggest that a traditional conception of adult women's and men's marital status pervades (married), i.e. alternative lifestyles are not sufficiently represented, as well as that, with regard to family types, teachers most fervently support the most traditional option 'mothers and fathers with children' as an adequate form of family life to be presented in textbooks, which is the case in the textbooks. The teachers were also right in their estimation of the gender in which the literature textbooks addressed the reader. Overall, the neuter category seems to be the most prominent response both with the teachers and in the textbook analyses.

In addition to their perceptions of transmitted content, teachers were also asked to show how much they agree with a series of statements covering different gender issues in education. Overall, results point to the general conclusion that teachers are aware of what constitutes gender sensitive school practices and that they have a positive attitude towards implementing them. Although answers to the question 'According to your opinion, what should a gender sensitive

textbook be like?' are varied, the majority of teachers in their answers showed support for a balanced representation of male and female textbook authors, authors of texts, a non-stereotypical portrayal of male and female characters with regard to their personal characteristics, professional roles and values, and they also emphasised the need for more contemporary texts.

Interestingly, 61.9% of the teachers claimed to have addressed problems relating to gender (in)equality or gender stereotypes during their lessons. However, a significant proportion of them (38.1%) did not report to have done so. When asked whether they had ever attended any training sessions on gender equality issues, an overwhelming majority (96.1%) reported that they had not. This finding suggests a lack of in-service teacher training relating to gender issues in education. However, what is a shocking finding is that when the teachers were asked whether they would be interested in attending a training session on gender equality, 44.7% answered that they would not, 31.8% that they were not sure and only 23.5% said that they would be interested in attending such a session. This finding points to a potential barrier in implementing gender-related teacher training and raises the question of why teachers do not welcome such training.

6.3. Conclusion on gender (in)sensitivity in Croatian literature textbooks and classroom practice from the pupils' perspective

The aim of this stage of the research was to explore the extent to which discussions on gender (in)equality were present during Croatian language lessons, the pupils' awareness of stereotypical descriptions of textbook characters and the extent of gender sensitivity in classroom practice.

One third of the pupils reported that Croatian language teachers never talked about gender (in)equality during their lessons. Bearing in mind that schools should socialize pupils for their future life, it seems fair to say that values on gender equality are not being sufficiently transmitted.

Having said this, over half of the pupils did say that gender inequality was discussed when texts from Croatian language textbooks

were being analysed with their teachers, and that the texts that are starting points for these discussions usually describe a patriarchal society and gender stereotypical characters. It is interesting that pupils' personal problems can also serve as a starting point for discussions on gender equality. In these kinds of discussions the teacher can get to learn of pupils' doubts and their views on gender issues can be approached in an interesting manner.

Pupils are aware of stereotypical descriptions of female and male characters in the textbooks and they also noticed that a few gender atypical female and male characters appeared in the texts. When pupils were asked to cite examples of male characters that behave in a way that is unexpected from men, they usually reported extremely patriarchal, hyper-masculine men. Pupils obviously consider patriarchy that manifests itself through limitations to women's freedom and violence towards women, as something not expected from men and not acceptable in contemporary society.

The interaction between teachers and pupils is to some extent gender sensitive; according to most pupils' opinion, teachers treat girls and boys in the same way when assessing their knowledge. However, less gender sensitivity is manifested in the different expectations for girls' and boys' future education and in the double standards for girls' and boys' behaviour: girls are expected to be quieter and calmer during lessons than boys are.

To conclude, we have noted a need for teachers to be educated about and motivated for gender sensitive communication during their lessons and for critical thinking about gender inequality and gender stereotypes in textbooks. The most important issue is to address gender issues with pupils in a way that is interesting for them and to connect contemporary societal movements with pupils' life experiences.

Recommendations

Recommendations for gender – sensitive textbooks

Although a comparison between the 1990's and 2000's textbooks shows that there has been a move towards a more gender sensitive approach in the new textbooks (e.g. neutral addressing of the reader), here follow a number of recommendations to promote this good practice even further.

1. The representation of women and men should be balanced in school textbooks:
   - The frequency of authors of texts and supplements to texts should be gender balanced;
   - The frequency of authors of illustrations that follow texts should be gender balanced;
   - Questions and assignments for pupils should equally address girls and boys, i.e. there is a need for a continued balanced proportion of questions in both the female and male gender or in neuter.
2. Characters of both genders should appear in a wide range of roles, interests, personal values and situations (domestic role, professional role, parental role, etc).
   - Women should not be confined to the sphere of privacy (home and family) and men to the professional and public life. In this context it is important to avoid the traditional way of portraying women and men, especially any stereotypical dichotomisation of personality traits, values, interests and professions into those which are regarded as 'typically' male or 'typically' female.
3. Questions supplementing texts which contain examples of gender stereotyping and/or issues relating to gender inequality should encourage a critical approach to such stereotyping and/or inequality.

Recommendations for gender-sensitive classroom interaction – the teachers

On the basis of research findings gathered from the teachers' questionnaire, the following recommendations are made:

1. Teachers should have educational vertical mobility opportunities (graduate and postgraduate level), and they should be encouraged to undertake them;
2. Pre-service teacher training should include a component addressing gender sensitivity in textbooks and classroom practice;
3. During their career, teachers should be exposed to different physical settings (e.g. a different school, a different village, town or city) as an opportunity for gaining new insights. This can be done through workshops, seminars and conferences in different parts of the country;
4. When gender stereotypical personality traits, professional roles and value systems in textbooks do occur, the teacher should approach them in a critical manner;
5. Alternative scenarios to traditional conceptions of family life (marriage; mother and father with children) should be promoted by teachers;
6. More gender-related in-service teacher training is required, as well as raising awareness on the value of such training.

Recommendations for gender-sensitive classroom interaction – the pupils

On the basis of research findings gathered from the pupils' questionnaire, the following recommendations are made:

1. Teachers should behave in the same way towards their female and male pupils (type of discussions with pupils or feedback to pupils should not be based on their gender) and they should avoid double standards for the behaviour of girls and boys;
2. Teachers should show their pupils that gender should not limit them in their choices of further education and career;

3. Training for pupils regarding gender sensitive classroom communication should be planned and implemented in a way that is interesting and encouraging for pupils.

Institut za društvena istraživanja u Zagrebu
Centar za istraživanje i razvoj obrazovanja
Zagreb, Amruševa 11
Tel. +385 1 4810 264; fax: +385 1 4810 263
e-mail: idiz@idi.hr

Likovno rješenje naslovnice
Pero Mrnarević

Grafička priprema
TERCIJA d. o. o., Zagreb

Tisak i uvez
M.A.K. GOLDEN d. o. o., Zagreb

Naklada
500 primjeraka